

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur
Oddělení českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Téma holocaustu v literatuře pro děti a
mládež

Vypracovala: Bc. Aneta Magyarová
Vedoucí práce: PhDr. Milan Pokorný, Ph.D

České Budějovice 2017

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské - diplomové - rigorózní - disertační práce, a to v nezkrácené podobě - v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce.

Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, 30. 6. 2017

.....
Bc. Aneta Magyarová

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Milanu Pokornému, Ph.D za odborné vedení mé diplomové práce, cenné rady, ochotu a připomínky.

Anotace

Diplomová práce se bude zabývat tématem holocaustu v literatuře pro děti a mládež od konce druhé světové války po současnost. Ačkoli nebude opomenut vývoj literatury na toto téma, v centru pozornosti budou stát díla různých autorů a následně i analýza jejich vybraných děl, která bude založena na komparaci jednotlivých strukturních prvků literárního textu. Závěr práce bude věnován přítomnosti tématu šoa v čítankách pro druhý stupeň základních škol.

Klíčová slova: literatura pro děti a mládež, holocaust, antisemitismus, Hana Bořkovcová, John Boyne, literatura s židovskou tematikou

Annotation

Topic of this diploma Thesis is holocaust in literature aimed at children and youngsters in the time period from the second World War until recent time. The development of the above-mentioned literature is going to be explored, however the main emphasis is going to be put on different authors and analysis of their works. This analysis is going to be based on the comparison of different elements of literature in these works. The concluding part is going to be focused on the presence of šoa topic in workbooks at the second grade of elementary schools.

Key words: literature for children and youngsters, holocaust, antisemitism, Hana Bořkovcová, John Boyne, the topic of Judaism in literature

Obsah

Úvod.....	6
1. Literatura pro děti a mládež.....	8
2. Vývoj literatury pro děti a mládež s tématem holocaustu a druhé světové války ...	12
3. Holocaust a antisemitismus	20
4. Analýza vybraných knih.....	26
4.1. Hana Bořkovicová.....	26
4.1.1. Zakázané holky.....	29
4.2. John Boyne.....	40
4.2.2. Chlapec v pruhovaném pyžamu	41
4.3. Komparace strukturních prvků.....	53
4.3.1. Postavy	53
4.3.2. Prostředí, čas a jazyk	54
4.3.3. Kompozice.....	55
5. Čítanky	57
5.1. Analýza čítanek.....	59
5.1.1. Čítanky pro 6. ročník.....	59
5.1.2. Čítanky pro 7. ročník.....	61
5.1.3. Čítanky pro 8. ročník.....	62
5.1.4. Čítanky pro 9. ročník.....	64
Závěr	71
Použitá literatura	74

Úvod

Hlavním cílem diplomové práce bude představit téma holocaustu v literatuře pro děti a mládež od konce 2. světové války až po současnost. Toto téma jsem si vybrala z důvodu, že literatura s motivem šoa je má oblíbená a je nutné ji neustále připomínat. O autorech píšících s tímto motivem vznikla již velká řada publikací, proto jsem se zaměřila na oblast, která pro mě jako učitele je důležitá, tedy na literaturu pro děti a mládež.

Diplomová práce bude obsahově rozdělena do několika kapitol. V první se budu zabývat pojmem literatura pro děti a mládež, se kterým se setkáváme až ve 20. století. Kvůli svým tendencím neměla tato literatura v našich dějinách příliš důstojné postavení, převládala zde především výchovná a vzdělávací funkce, často byla spojována s brakovou literaturou, a proto zaostávala za vývojem literatury pro dospělé. Zároveň se budu zabývat její funkcí a nastíněny budou také jednotlivé etapy čtenářství.

V další části práce se budu zabývat vývojem tématu druhé světové války a holocaustu v literatuře pro děti a mládež. Samotné téma druhé světové války a německé okupace znamená pro české dějiny, ale i světové výrazný mezník, proto se stává nedílnou součástí českého literárního umění. V literatuře ho můžeme najít již od 40. let až po současnost a mezi autory patří jak přeživší, tak i ti, kteří válku zachycují zprostředkovaně.

Třetí část bude věnována termínu holocaust a antisemitismus. Bude zde představen vývoj antisemitismu a stručný nástin událostí, které předcházely holocaustu, jenž byl páchan na Židech během druhé světové války.

Čtvrtá a pátá část bude zaměřena více prakticky. Ve čtvrté provedu analýzu dvou knih s ústředním tématem holocaustu. Jedno dílo je od spisovatelky Hany Bořkové, která válku zažila na vlastní kůži. Prošla si veškerými útrapami přes Terezín, Osvětim až po pochod smrti. Vlastní zážitky ji donutily k sepsání několika knih, do kterých je promítla a jedna z nich je určena dětskému čtenáři. Jedná se o knihu *Zakázané holky*. Při rozboru této knihy jsem vycházela ze své bakalářské práce. Druhým analyzovaným dílem bude *Chlapec v pruhovaném pyžamu* od spisovatele Johna Boyna. Ten se sice narodil mnoho let po skončení války, ale jeho dílo je založeno na holocaustu. Cílem analýzy bude zaměření se na celistvost díla a následně i na nejpodstatnější znaky, které autoři

vyzdvihují. Jedná se především o přátelství, lásku a rodinu. Následně bude provedena komparace jednotlivých strukturních prvků literárních textů.

V poslední části diplomové práce se budu zabývat výskytem tématu druhé světové války a holocaustu v čítankách pro druhý stupeň základních škol a paralelních ročnících gymnázia. Zaměřovat se budu jak na tvorbu intencionální, tak i neintencionální. Zkoumány budou čítanky z nakladatelství Fraus, Nová škola, Prodos, Státní pedagogické nakladatelství a Alter.

1. Literatura pro děti a mládež

Termín literatura pro děti a mládež bývá mnohdy nahrazován pojmem dětská literatura, ale v počátcích zájmu o tento druh literatury se můžeme setkat s termíny jako dětské čtení, dětské písemnictví, dětská četba, spisy pro mládež, dětské spisy aj. S termínem literatura pro děti a mládež se setkáváme především až ve 20. století. Zde se objevují první snahy o vymezení tohoto pojmu a celkového zařazení do literárněvědného bádání.

„Literatura přímo určená dětem a mládeži zahrnuje tvorbu záměrně jim věnovanou a texty, které děti a mládež přijímají jako svou četbu.“¹ Tedy nalézáme zde i uměleckou literaturu, která je původně psaná pro dospělého čtenáře, ale je přejata dětmi a mládeží.

V užším slova smyslu pojem literatura pro děti a mládež znamená pouze literaturu, která byla primárně a záměrně vytvořena pro děti a mládež. V širším slova smyslu sem řadíme veškerou literaturu, kterou mladší čtenářská obec přijala za svou. K tomu docházelo dvěma způsoby. Pedagogové vybírali díla, která svým obsahem a vlastnostmi odpovídala schopnostem dětského čtenáře (zachycovala výrazné typy postav, dobrodružství, fantastiku aj.). Druhou možností byl samotný výběr dětského čtenáře.

Se vznikem literatury pro děti a mládež můžeme proto rozlišovat dva pojmy - intencionální a neintencionální díla. Intencionální díla jsou přímo adresována dětem a mládeži, zatímco v neintencionálních dílech nalézáme *„veškerou četbu dětí a mládeže, v níž se ocitají slovesné projevy (literární, školní četba – slabikáře a čítanky, časopisecké, divadelní, filmové texty), které si literatura pro děti a mládež přisvojuje a které se tak podílejí na jejím neustálém kvantitativním růstu.“²* Nalézáme zde i díla určená primárně dospělému čtenáři, která si dětský čtenář recipoval. Typickým zástupcem neintencionální literatury je například Daniel Defoe a jeho Robinson Crusoea nebo Gulliverovy cesty od Jonathana Swifta. Vedle těchto dvou pojmů můžeme shledat ještě jednu složku – lidovou slovesnost. Právě lidový folklor sehrál důležitou roli pro vznik literatury pro děti a mládež.

V současné době se oblast této literatury stále rozšiřuje a obohacuje, a to zejména díky stírání hranic mezi intencionální a neintencionální literární tvorbou. Vznikají díla,

¹ ČEŇKOVÁ, J. a kol.: Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha: Portál, 2006. s. 11

² Tamtéž, s. 12.

která mohou číst čtenáři různého věku i úrovně. Mohou to být například knihy, které jsou napsány pro mladšího čtenáře, ale oblibu nacházejí i u dospělých a naopak – dochází k tzv. recepční prostupnosti.

Literatura pro děti a mládež neměla, zejména ve svých počátečních fázích, důstojné postavení v naší literatuře, a to kvůli tendencím, které v dílech převládaly. Hlavním záměrem byla příliš nápadná výchovná a vzdělávací funkce. Díla se vyznačovala nižší uměleckou úrovní a mnohdy byla spojována s brakovou tvorbou a komercí. Proto se tato díla dostávala na okraj písemnictví a často zaostávala za vývojem literatury pro dospělé. To se však změnilo ve 20. století, kdy se literatura pro děti a mládež oprostila od didaktické a mravoučné tendenčnosti a začaly se rozvíjet jiné její funkce, zejména zábavná. Tyto okolnosti napomohly tomu, aby se literatura pro děti a mládež stala rovnocennou součástí naší národní literatury.

Názory na funkci v literatuře jak pro dospělé, tak i pro mladší čtenáře jsou u jednotlivých autorů srovnatelné. Dle Tomana (1992) nalézáme obdobné základní funkce: estetickou, poznávací a výchovnou. „*Tyto funkce se liší pouze svou specifickou skladbou a náplní. V tvorbě pro děti více korespondují s psychickou strukturou dětské osobnosti, s jejími zvláštnostmi, potřebami a možnostmi, méně akceptují literární normy a konvence.*“³ Zároveň díky estetické funkci dochází k rozvíjení osobnosti dítěte jak po stránce citové, rozumové, tak i charakterové. Zatímco dle Čenkové (2006) můžeme rozeznat funkce poznávací, fantazijní, didaktické a relaxační. Za variabilní považuje Čenková estetickou funkci, protože ta se vždy shoduje s recepčními schopnostmi čtenáře. V odborné literatuře se také setkáváme nad rámec těchto základních funkcí ještě s dalšími, tzv. mimoestetickými funkcemi. Je to například funkce etická, která si klade za cíl recipienta poučit o zásadách vztahů mezi lidmi, o povinnostech vůči sobě či mravních hodnotách. Funkce fyziologická, jež je spojená s jazykovou kultivací a výslovností obtížných hlásek. Funkce magická vyznačující se fantastickými bytostmi, kouzelnými věcmi, zaklínacími formulemi a rytmikou. Rovněž také funkcí společenskou, která napomáhá čtenáři utvářet si společenské vědomí, zobrazit sociální realitu, pochopit ji a hodnotit.

Recipientem jsou nedospělí posluchači a čtenáři zpravidla ve věku 3-16 let. Kovalčík a Urbanová (1996) rozlišují 3 vývojové etapy čtenářství dětí a mládeže:

³ TOMAN, J.: Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992. s. 47

I. Předčtenářská etapa naslouchací

1. předškolní věk mladší (do 3 let)
2. předškolní věk starší (od 3 – 6 let)

II. Čtenářská etapa

1. malí čtenáři (od 6 – 8 let)
2. mladší školní věk (od 8 – 10 let)
3. starší školní věk (od 11 – 12 let)
(od 13 – 14 let)

III. Čtenářský dorost (od 14 let)

Jednotlivé etapy čtenářství se vzájemně prolínají. „Mezi jednotlivými vývojovými fázemi dětského čtenářství nelze vést ostrou hranici. Jejich přechod je povlnný a projevuje se spíše jako silící tendence.“⁴ Každé období má své čtenářské preference, které jsou úměrné k jejich věku.

V předčtenářské etapě naslouchací přijímá recipient text prostřednictvím poslechu. Text je zprostředkovaný předčítáním či přednesem jiné osoby. Žánrovou preferencí je loutkové divadlo, leporela, dětské pohádky aj. Ilustrace v těchto dílech hrají pouze doplňkovou složku.

„Ve čtenářské etapě je tato zprostředkovaná percepce postupně nahrazována bezprostřední estetickou interakcí dětského čtenáře s textem osvojovaným nejprve hlasitým, později tichým čtením.“⁵ V první fázi (malý čtenář) je preferována umělá poezie či klasická a autorská pohádka. Recipient se vyznačuje zejména bezprostřední emocionalitou a prožitkovostí. Ve druhé fázi dává čtenář přednost příběhové próze ze života dětí či realisticko-fantastickému příběhu, kde hlavním hrdinou bývá samo dítě. Recipient zde nalézá ponaučení, modelové situace, ale i vzory, na základě nichž si utváří vlastní hodnoty a postoje.

V poslední etapě - starší školní věk - se čtenář nachází v pubescentním období, kdy uplatňuje obdobné zásady z předchozí etapy. Nastává však zlom, kdy recipient prožívá proces sebeuvědomování a přechod k dospělosti, proto dochází k diferenciaci žánrů na

⁴ TOMAN, J.: Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992. s. 51

⁵ Tamtéž, s. 51.

základě pohlaví. Čtenář se vžívá do situace hlavních hrdinů a ztotožňuje se s ním. Nejčastějšími žánry jsou dobrodružné povídky a romány, dívčí romány či comics. V závěrečné etapě čtenářského dorostu dochází k přechodu k četbě pro dospělé, která se vyznačuje žánry jako sci-fi, cestopisné romány aj.

2. Vývoj literatury pro děti a mládež s tématem holocaustu a druhé světové války

Téma německé okupace, holocaustu a druhé světové války můžeme v literatuře pro děti a mládež sledovat již od čtyřicátých let dvacátého století až do současnosti. „*Jednotlivá díla se liší námětově a motivicky, žánrovou charakteristikou, měrou tematické služebnosti panující ideologii, významovou určitostí nebo naopak proměnlivostí dětských postav, napětím plynoucím z vnitřní statičnosti či dynamičnosti zobrazovaných míst.*“⁶

Autoři těchto děl jsou jak přeživší hrůz druhé světové války, tak i ti, kteří reflexe zachycují generačně či zprostředkovaně. Zkušenosti, které jsou čtenářům předány, a to prostřednictvím místa, času i postav, mají výchovně-eticko-exemplární podtext.

Jak jsem již naznačila v úvodu, samotné téma druhé světové války a německé okupace se stalo významným mezníkem pro české i světové dějiny, a proto je neodmyslitelnou součástí české literatury a je zajímavé pozorovat, jak je toto téma podáno dětskému recipientovi. Autor si zprvu musí uvědomit, jaké věkové kategorii je dílo věnováno, zda recipienti znají historický podtext druhé světové války, co to byly Norimberské zákony, proč docházelo k vyhlazování neárijské rasy a mnoho dalších zásadních informací.

Jestliže se budeme zabývat dětským a mladistvým čtenářem, musíme brát v potaz, že v takto brzkém věku není do hloubky obeznámen s danou problematikou, tudíž některé informace a fakta z knih nemusí být správně pochopeny.

Čeňková (2006) uvádí, že žánry literatury pro děti a mládež jsou spjaty se třemi zdroji, ze kterých čerpají:

- 1) žánry, jež jsou primárně určeny dětem a mládeži, jakožto folklorní, umělé a nonsensové říkadlo, autorská pohádka pro mladší děti, próza s dětským hrdinou, obrázková kniha a hrané a loutkové drama;
- 2) žánry, které nacházíme převážně v literárních adaptacích (mýtus, bajka, pověst, epos, pohádka) a literatura pro děti a mládež je převzala ze starověké a folklorní literatury;

⁶ URBANOVÁ, S. a kol.: Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. Olomouc: Votobia, 2004. s. 162

3) posledním zdrojem se stala literatura pro dospělé, která se adaptovala díky zavedení povinné školní docházky, vyšší čtenářské gramotnosti a posunu v sociálním postavení dětí a mládeže. Jedná se především o dobrodružnou, biografickou, historickou literaturu, prózu s dívčí hrdinkou aj.

Díla, která se věnují problematice druhé světové války či holocaustu, v sobě nesou nejen jeden historický podtext. Stejně jako v literatuře pro dospělé, tak i v literatuře pro děti a mládež jsou zaznamenány dobové poměry, které jsou mladistvému čtenáři podávány nenásilnou formou. Cílem historické prózy je právě tyto dobové poměry a osobnosti zprostředkovat recipientovi a zároveň zdůraznit dvě funkce, a to výchovnou a vzdělávací. Díla s tímto zaměřením nabízejí čtenáři něco „navíc“, jakýsi nástin dějepisných faktů.

V roce 1945, kdy došlo ke konci druhé světové války, nastává období, které dalo paradoxně autorům nové téma pro svá díla. Během války, kdy docházelo k německé okupaci a národnímu útisku, se autoři obraceli k české minulosti a historickým tématům. To se již stalo tradicí, že se autoři ve všech tíživých situacích, dobách a momentech obrací ke slavné minulosti a shledávají v tom jakousi oporu a útěchu. Po válce nastala doba, kdy nebylo zapotřebí hledat únik do naší dávné minulosti, ale naopak, nutností se stalo zachytit přítomnost a velmi blízkou minulost.

Všeobecně se autoři snažili navázat na předválečnou literaturu. Častým tématem se stala rodina a domov, adaptace lidových pohádek, autorská pohádka, ale i osudy dětí za války. Díla s dětským hrdinou, který má těžký život, můžeme nejednou najít ještě před vypuknutím druhé světové války. Například novela od Marie Majerové *Bruno aneb Dobrodružství německého chlapce v české vesnici* se snaží podat náhled na nelehký osud dítěte, který zažívá konflikty jak s dětmi, tak dospělými ve vesnici, kde žije. Tematika nelehkého života se stala čteným námětem próz pro děti a mládež, ale „*nacistická ideologie je proměnila v tragická témata dětí zavlečených na převýchovu v nacistické říši a dětí mučených a zavražděných v koncentračních táborech a na bojištích druhé světové války.*“⁷

„*Období let 1945 - 1948 je pro historický román (ale v jistém smyslu vlastně i pro celou českou literaturu) obdobím přechodným.*“⁸ Hlavním důvodem je teprve se nově rodící tematická orientace, která se snaží zachytit realitu. Typickým předpokladem pro

⁷ ČEŇKOVÁ, J. a kol.: Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha: Portál, 2006. s. 36

⁸ DOKOUPIL, B.: Český historický román 1945 – 1965. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 68

vznik historické prózy byla dlouhá badatelská činnost. Nastává však doba, kdy je nutné zachytit vše bezprostředně a hned.

Mezi díly, která se snaží zachytit protektorátní dobu a naše osvobození v literatuře pro děti a mládež, můžeme shledat dva směry. První z nich se zaměřuje na partu přátel, jejich hry a zábavu, jež stojí bokem od světa dospělých. Například novela od Josefa Věromíra Plevy *Budík* z roku 1948 (přepracováno v roce 1954) zachycuje příběhy chlapců v posledních dnech okupace v Brně. Na základě ukradeného budíku zažívají smršť výčitek jejich svědomí. Za jejich čin následuje potrestání v podobě zranění, jež získají v bojovém pásmu. Druhý směr se snaží zachytit zážitky z dětství.

K neznámějším knihám, které vznikly během těchto tří let, lze zařadit prózu *Na útěku* od Bohumila Říhy z roku 1947 (přepracovanou v roce 1961 a vydanou pod názvem *Stázka*). Kniha vypráví o patnáctileté dívce, jež uteče před gestapem a snaží se bojovat proti okupaci. Knížka Kamily Sojkové, jež vychází v roce 1947 pod názvem *Janiček*, je primárně určena malému čtenáři. Pětiletého Janička, jeho dětskou naivitu, ale i spontánní hrdinství autorka čtenáři přiblížila jak jazykově, tak i jeho psychologickou věrohodností. Nejvýznamnějšího ohlasu však dosáhlo dílo *Říkali mi Leni* od Zdeňky Bezděkové z roku 1948. Hlavní hrdinka Alenka Sýkorová je násilně odvléčena do Německa na převýchovu.

Za zmínku stojí také román *Děti a dýka*, který František Langer sepsal v Londýně během německé okupace v roce 1942. Kniha se měla stát původně předlouhou k filmové adaptaci, ale nestalo se tak pravděpodobně z důvodu, že by mohla vyzradit válečné strategie Čechů za války.

Literatura pro děti a mládež vznikající během těchto tří let patří neodmyslitelně k českému písemnictví, protože bezprostředně zachycuje fakta druhé světové války. Díla se stala prostředníkem k vysvětlení souvislostí, příčin a výsledků války, které jsou sdělovány dětskému a mladistvému čtenáři. „*Poválečná kulturní politika se snažila prosadit literaturu pro děti a mládež jako nástroj výchovy nového občana. Předpokládala totiž stejný způsob dětského vnímání doby tak, jak byl představován v literatuře: dětský hrdina je oproštěn téměř od všeho, co dělá dítě dítětem. Musí chápat souvislosti doby, musí vědět, kde je dobro a kde zlo, musí být schopným pomocníkem dospělých. Naprosto*

*opomíjela specifika dětských prožitků. Tento model byl naplno aplikován po únorových událostech roku 1948.*⁹

Po únorovém převratu v roce 1948 zaznamenáváme v literatuře nástup napodobování témat ze sovětské beletrie. Nakladatelství se stává jednou z hlavních zbraní propagandy. Monopol na vydávání literatury pro děti a mládež od roku 1949 získalo Státní nakladatelství dětské knihy, a tím nejedna kniha začala nevyhovovat nastoleným kritériím. Toto vše vedlo nejen k poklesu rozrůzněnosti stylů, ale i k vydávání tematicky unifikovaných titulů.

Začátkem 50. let se dítě stává častým námětem děl autorů. Nejen dítě jako hlavní hrdina a jeho svět, ale i dítě jako recipient bylo jednou z možností, jak uniknout daným kritériím od státu. „*Ve své době byla akceptovatelnější dětská představa světa jako něčeho nepodmínečně zákonitého, samozřejmého, přímočarého, bezproblémového, bezpohlavního.*“¹⁰ Dítě či nedospělý člověk se stal prostředníkem k vyjádření optimismu, jakousi možností šťastné budoucnosti. Nicméně doprovodným znakem se stává potlačení psychiky dítěte a dětského aspektu. Stejně tak i oddechová literatura, respektive její zábavná funkce, nebyla žádaná.

Autoři využívali dětských hrdinů k propagandě Rudé armády, díky které došlo k osvobození a nastolení míru v Československu. Hlavní hrdina se ocitá v době německé okupace, kde fašisti představují nepřítele, zatímco Rudá armáda naopak. Tato díla však postrádají mnohdy klasické rysy literatury pro děti a mládež. Zástupcem odbojové literatury může být dílo *Jurášek* Jury Sosnara vydané v roce 1951. Jurášek je malý chlapec, který pomáhá partyzánské skupině v době německé okupace. Rovněž dílo *A přece se dočkal* od K. J. Beneše z roku 1952, jež vypráví o náletu Američanů na plzeňskou Škodovku a její nové výstavbě. Či dílo Jana Mareše *Práce* (1959).

Teprve až po II. Sjezdu svazu československých spisovatelů došlo do určité míry k uvolňování v literatuře a „*začala se programově zdůrazňovat psychologická věrohodnost, respektování věkových zvláštností, chápání dítěte jako individuality, potřeba ztvárnění i rozporuplné reality.*“¹¹ Na základě odhalení praktik Stalinova režimu začal Sovětský svaz kriticky posuzovat kult jeho osobnosti. Vedly se diskuze, kam by

⁹ PRSTKOVÁ, E.: *Obraz druhé světové války v prozaických dílech pro děti a mládež* vydaných po roce 1989. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 2009. s. 14

¹⁰ URBANOVÁ, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomou: Votobia, 2003. s. 25

¹¹ Tamtéž, s. 134.

literatura pro děti a mládež měla směřovat. U nás tato literatura získala podporu i díky rozhodnutí vydávat odborný časopis Zlatý máj a rovněž díky změně vedení SNDK. Ředitelem se stal Bohumil Říha, díky kterému došlo k oživení literatury pro děti a mládež jak z hlediska námětů, tak i autorů. Rovněž toto nakladatelství ztratilo svůj monopol na vydávání knih určené dětem a mládeži a knihy mohly vycházet i v jiných nakladatelstvích.

Díky uvolnění poměrů se dětské postavy stávají bližší ke čtenáři. Jsou to hrdinové, kteří zažívají dětská úskalí a samozřejmě i konflikty, ale takové konflikty, které jsou adaptovány na podmínky dětského světa.

V tomto období nalézáme tzv. druhou vlnu prózy pro děti a mládež s válečnou tematikou, jež se zajímá o druhou světovou válku. Mezi hlavní protagonisty lze zařadit Jana Procházku a jeho dílo *Ať žije republika* (1965). Příběh popisuje pár dubnových dní v roce 1945 na moravském venkově. Téhož roku byla kniha filmově zpracována. V roce 1960 od Zdeňky Bezděkové vychází pokračování knihy *Říkali mi Leni* nesoucí název *Štěstí přijde zítra*. Kniha se však nesetkala s takovým ohlasem jako první díl. V neposlední řadě stojí rovněž za zmínku próza *Útěk před žlutou hvězdou* (1964), kterou sepsali Jan Martinek a Karel Friedrich. Příběh vypráví dvanáctiletý chlapec, který se svým otcem plánuje utéci před nacismem do Polska, následně do Ruska. Stejní autoři sepsali dílo *Bloudění v kruhu* (1967). Tato kniha nám podává opět svědectví o útěku před nacismem.

Na konci šedesátých let dochází k normalizaci, tedy navrácení se k normálu, ale k takovému, jaký si představoval Sovětský svaz. Opět dochází k omezujícím tendencím v literatuře, ale i v kultuře obecně. Je vytvořen seznam nežádoucí literatury a autorů a čím dál tím více se tlačí na výchovnou funkci v LPDM, která by měla zabránit jakýmkoliv náznakům odporu vůči režimu. Mnozí autoři se ocitli na seznamu „zakázaných“, tudíž byli nuceni přestat publikovat či začali tvořit pod vypůjčenými jmény a teprve až po roce 1989 mohli vyjít z anonymity. Někteří spisovatelé však našli útěchu v tvorbě pro děti a mládež.

I přes veškeré ideologické sevření literatury se nakladatelství Albatros snažilo udržet vysokou uměleckou hodnotu, byl zde prostor pro nově vznikající autory, kterým dával příležitost tvořit, a vznikaly speciální edice, které se zaměřovaly na příběhy ze života dětí. Výrazný podíl na tom měl Bohumil Říha. Proto byl právem oceněn Medailí Hanse Christiana Andersena za svůj celoživotní přínos v literatuře pro děti a mládež.

Na základě soutěží, které byly vyhlášeny k politickým výročím, se v 70. letech začíná opět objevovat téma německé okupace. Na základě těchto soutěží vznikají díla, která se snaží vyzdvihnout statečnost Rudé armády za naše osvobození, ale je zde i úsilí pochopit dítě a nahlédnout do jeho nitra, které je postižené válkou. Autoři často museli skloubit ideové hodnoty režimu s událostmi, které přinesla válka.

Poslední dny války zachycuje příběh dvou chlapců ve slovenské vesnici, která je osvobozena Rudou armádou. Dílo Bohumila Říhy nese název *Dva kluci v palbě* (1975) a je určeno spíše mladšímu čtenáři. Od Donáta Šajnera vychází v roce 1975 próza *Takový nádherný kus cesty*, kdy hlavní protagonista poznává na vlastní kůži hrůzy války a pomáhá zraněnému partyzánovi. Kniha *Jakub a Ingrid* z roku 1980 od Vladimíra Klevise vypráví poněkud smutný příběh o německé dívce a chlapci z německo-české rodiny, kteří ztratí své rodiče, a při útěku do Čech je cesta rozděluje. Z roku 1980 pochází kniha *Můj zcela nevhodný kamarád* Vladimíra Přibského, která popisuje kamarádství dvou chlapců, jež je opravdu nevhodné – jeden je český kluk, druhý německý přistěhovalec – a ani jeden nechápe, proč se ostatním jejich přátelství nelíbí. Právě tito dva autoři – Klevis a Přibský – nejsou primárně autoři píšící pouze literaturu pro děti a mládež, nalezneme u nich i prózu věnovanou dospělému čtenáři. Spisovatel Petr Křenek napsal dvě díla zabývající se německou okupací. Jedno nese název *Ondřejovo srdce* z roku 1977 a druhé *Devět Martinových dnů* (1979). V roce 1981 vychází povídky *Hele, kluci, válka* od Bohumila Jírka. Autor prožil válku na vlastní kůži, a tak se jí snaží prostřednictvím malého chlapce přiblížit i mladému čtenáři. Smutněji laděná novela, která vypráví příběh chlapce ze sudetského pohraničí, kde se nálety stávají denním chlebem, nese název *Adieu, mláďi* (1978) od Bohumila Nohejla. Zpočátku humorně laděný román pod názvem *Vendula aneb Francouzština pro pokročilé* napsala Hermína Franková. Hlavní hrdinka se ocitá na vesnici během války, kde jako by se zastavil čas. Události však nabývají na síle a vše dostává rychlý spád.

Sled dobrodružství, napětí, dramatičnosti a špionáže můžeme shledávat v trilogii *Město v ohni* (1975), kde se hlavní hrdina zaplete do odboje na konci války. Ve volném pokračování *Stopy vrahů* (1978) se opět shledáváme s mladým odbojářem, jenž se střetává s pohraničníky a agenty západních rozvědek. V posledním díle *Návštěva z onoho světa* (1980) se mladý chlapec dostává na stopu fašistického zločince, kterého začne sledovat.

Téměř s dokumentární přesností můžeme zařadit trilogii Elišky Horelové. V prvním díle *Zdivočelá voda* (1973) se snaží popsat sled předválečných událostí až po zabrání Sudet. Druhý díl *Strhané hráze* (1978) zachycuje mobilizaci, Mnichov a události do března 1939. Poslední díl *Potopa* (1979) popisuje, jak děti prožívaly začátek druhé světové války. Součástí autorčiny tvorby je i román *Čas ohně, čas šeriků* (1976). Tato tvorba popisuje obraz Československé republiky od Mnichova až po konec války.

Tvorba osmdesátých let je charakteristicky shodná s tvorbou let sedmdesátých. V této době příběhová próza nabyla stabilní formy. I zde byla snaha autorů psát tak, aby jejich díla kladla důraz na výchovu a samozřejmě na vyzdvižení rozhodujícího podílu Rudé armády na osvobození země. Za zmínku stojí díla *V čase chroustů* (1983) od Miroslava Mráčka. Děj se odehrává na Moravě, kdy devítiletý chlapec zažívá klukoviny na konci druhé světové války. Od Elišky Horelové, která přispěla k rozvoji literatury pro děti a mládež zejména v sedmdesátých letech, vychází novela *Kluci ze zabraného* (1982). Vypravěčem se stává třináctiletý chlapec, který vypráví o osudech lidí, kteří se museli vystěhovat ze Sudet, aby uvolnili místo esesákům pro cvičiště.

Roku 1989 proběhla sametová revoluce. Došlo k veškerému uvolnění ideologických zábran, a to nejen v umění. Přestala jakákoliv regulace, jež byla podněcována politicky. Tato léta se vyznačují i chaosem v literatuře. Na povrch se dostávali noví autoři a díla, která do této doby nemohla vycházet. Zároveň došlo k zániku některých nakladatelství. Mnozí autoři očekávali vzdělaného recipienta, který uvítá nové dílo, nový motiv. Bylo tomu však naopak. Čtenáři začali spíše preferovat populární literaturu, bulváry, zajímali se o známé osobnosti, zpěváky, herce a chtěli znát jejich život. Nezajímali se o obsáhlé knihy, ale chtěli číst kratší, zjednodušené převyprávění. Chtěli být rychle informováni, nikoliv dostávat obsáhlé vědomosti.

Po revoluci dochází rovněž i k otevření pomyslných „kleští“ v literatuře pro děti a mládež. Už zde není apel na výchovu a vzdělání, ale literatura se stává více než dříve záležitostí oddechovou. Hlavním znakem u LPDM je ztotožnění se s hlavním hrdinou. Po roce 1989 až do současnosti vychází mnoho děl, kde je hlavním hrdinou ať už chlapec, či dívka a recipient prožívá veškerá úskalí s ním. V minulém režimu měli hlavní protagonisté navzájem podobné povahové vlastnosti, protože museli splňovat mnohé požadavky. Nyní je tomu naopak, autor se snaží vystihnout hlavního hrdinu originálně a podat ho s takovými vlastnostmi, aby to dítě v daném věku, pro který je dílo určeno, pochopilo a přijalo za své. „Právě vhodně zvolená povaha hrdiny dokáže dítě přimět

k tomu, aby přemýšlel nejen o samotné knize, ale i o situaci a době, která je v knize vykreslena, neboť právě ono vcítění se do hlavního hrdiny dokáže vtáhnout dítě do děje.“¹²

V devadesátých letech se objevují díla, v nichž se autoři vrací ke svému dětství, k tomu, co sami prožili. Mezi hlavní představitele patří Hana Bořkovcová, která své zážitky z dětství promítla do knižní podoby s názvem *Zakázané holky* (1995). Próza pojednává o přátelství dvou dívek, které však nekončí happyendem. Bešťáková Eva v roce 1991 vydává dílo *Odpust', bratříčku*, deník skautky, která si zapisuje veškeré zážitky ze svého dospívání. Podobu deníkového záznamu nese i dílo *Od školy se práší* od Blanky Kubešové. Tato kniha vyšla již poprvé pod původním názvem *Z deníku Leošky K.* v roce 1968 u Škvoreckých v Kanadě a byla čtena ve Svobodné Evropě. U nás se vydání dočkala až v roce 1993. Kniha nesoucí název *Handyho dlouhé dobrodružství* vychází v roce 1995. Spisovatel Antonín Rašek popisuje příhody Handyho a jeho kamarádů na pozadí druhé světové války. Autor prózy *Výjimečný stav* (1995) Antonín Rýgl našel svůj námět v období protektorátu. Název v přeneseném významu vysvětluje celý děj knihy. Výjimečný stav prožívá hlavní hrdina – prožívá období přechodu z dítěte na dospělého, má problémy s morálkou, rodiči, láskou, ale i se zákony třetí říše.

Téma druhé světové války, okupace a holocaustu se vyskytuje v české, ale i zahraniční literatuře bezprostředně od let, kdy probíhala, až po současnost. Dnes je to sice již téma historické, ale neustále se nás dotýká, protože je to čas, který prožili naši rodiče a prarodiče. Čas, který ovlivnil jejich charakter, životní hodnoty, pohled na svět a více či méně i nás – později narozené.

¹² PRSTKOVÁ, E.: *Obraz druhé světové války v prozaických dílech pro děti a mládež* vydaných po roce 1989. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 2009. s. 18

3. Holocaust a antisemitismus

Holocaust, hebrejsky šoa, ale i konečné řešení židovské otázky jsou termíny, pod kterými se skrývá jedna a tatáž skutečnost. Vrcholný a nejmasovější projev antisemitismu v dějinách lidstva, který byl namířený proti Židům. *„Myšlenka na technické a státní byrokracii posvěcené vraždění tisíců nevinných lidí se rodila za specifických podmínek stejně jako vytváření a průběh celého vyhlazovacího systému.“*¹³ Tato myšlenka byla prováděna nacistickým Německem a jeho spojenci v čele s Adolfem Hitlerem během druhé světové války.

Termín holocaust pochází z řeckého slova holocauston a do českého jazyka ho můžeme přeložit jako celopal, což znamená zapálenou náboženskou obět'. Židé raději užívají hebrejský pojem šoa, který se nachází v bibli. Ve volném překladu slovo znamená katastrofu, zlo, zničení. Pro romský holocaust se užívá romské slovo porajmos a ve volném překladu znamená zničení nebo spolknutí. Termín konečné řešení židovské otázky užívali nacisté, aby zakryli své skutečné úmysly.

Rozsah holocaustu se stěží určuje, někdy je označován pouze pro vyhlazování Židů a jiných etnických skupin za druhé světové války, jinde je užit i pro jinou genocidu, která byla spáchána během moderních dějin (např. pro masakr ve Rwandě). Specifikací holocaustu, který se děl za druhé světové války, je, že do masakru byl zapojen celý stát a byrokratické složky. Nejen osobní věci obětí, ale i jejich těla byla dále využita, tudíž celý proces byl zprůmyslověn a snažil se být velice efektivní. Docházelo k dehumanizaci ve všech ohledech – lidé přestali mít jména, která byla nahrazena čísly, byly jim ostříhány vlasy, museli běhat nazi před příslušníky armády aj.

Nenávist vůči židovské rase, tedy antisemitismus, je v našich dějinách již od starověku. Nacházíme ji v různých formách, ať už se jednalo o mírné formy, či nejbrutálnější, Židé tyto postoje chápali vždy jako nenávist a nepřátelství vůči nim. *„To vše, počínaje hanobením židovské menšiny (nebo jejích jednotlivých příslušníků) přes násilí, nespravedlivé nebo nepodložené obviňování a programy až po státně organizované pronásledování, perzekuci a diskriminaci.“*¹⁴ Jedná se o jednu z nejstarších nenávistí vůči určité skupině lidí, která má odlišnou kulturu a náboženství.

¹³ www.holocaust.cz

¹⁴ KRYL, M.: Rasismus, antisemitismus, holocaust, Brno: Doplněk, 2011. str. 42

Židé byli napříč dějinami vždy považováni za podřadnou a nečistou rasu. Již ve starověku nalézáme názory, jež byly namířeny proti Židům, které více či méně souvisely s odlišným charakterem jejich věrouky. V té době žili Židé ve vlastních komunitách, odmítali splynout s okolím a uctívali své vlastní tradice a hodnoty, což vedlo k počátkům nenávisti. Tato nenávist a pronásledování pokračovalo se vznikem našeho letopočtu, kdy byli Židé obviněni za smrt Ježíše Krista. Zásadní počátky protižidovské politiky můžeme shledat od 4. století, kdy došlo k zrovnoprávnění křesťanství. Po několika desetiletích dochází k represím proti pohanům a nekřesťanům, mezi nimiž stáli i Židé. Zpočátku mohli vyznávat své vlastní náboženství, ale postupem času se nenávist vůči judaismu začala objevovat v mnoha podobách. Konverze k judaismu se trestala smrtí, následně byli vyloučeni ze státní sféry a z armády. Začínají vznikat počátky segregace Židů. Ve městech jim jsou přiděleny určité ulice či části města, které jsou odděleny vysokou hradbou. S ostatními lidmi mohli pouze obchodovat, jakýkoliv jiný kontakt byl zakázán a vše bylo přísně trestáno. Tato segregace pokračovala i nadále ve středověku a docházelo k postupnému zesilování.

Ve středověku je nevraživost ze strany křesťanství vůči judaismu stále silnější. Mnohem častěji se objevují názory, kdy jsou Židé označováni za jasného vraha Ježíše Krista, za ty, co věří v nesprávnou víru. Celkově byli označováni jako vyvrhelové společnosti, kteří si však za vše mohli sami, a to svými skutky. „*Pro většinou společnost představovali ty, kteří dostali šanci na spásu, ale promarnili ji neuznáním Ježíše za vykupitele.*“¹⁵ Nejzásadnějším projevem antisemitismu této doby byly uzavřené osady, ve kterých měli Židé povinnost žít. Následně tyto osady přijaly název ghetto. Prvním místem, kde židovská čtvrť vznikla, byly Benátky. Ghetto bylo od ostatních obyvatel odděleno vysokou zdí a padacími mosty, aby se k „normálnímu“ obyvatelstvu nemohli lehce dostat. Postupně se izolace rozšířila téměř po celé Evropě. Brány byly vždy hlídány ostrahou, která dohlížela na to, aby se Židé do města dostávali jen za podmínek, které jim byly stanoveny. V izolacích docházelo často k přelidnění, proto se ghetta často stávala místy s ideálními podmínkami pro vznik a rychlé šíření nemocí a požárů. Nejen zřizování ghett, ale i další nařízení vznikla během středověku. Jejich hlavním úkolem bylo zesměšnit příslušníky židovského náboženství. Ti měli nosit odlišující znamení na svém oděvu, aby bylo ihned při prvním kontaktu patrné, že jsou Židé. Odlišení se různila na základě jednotlivých zemí, nejčastěji to však byly stuhy ve vlasech, žlutá či červená kolečka nebo pásky na oděvu. Na našem území byli nuceni nosit žlutý špičatý klobouk.

¹⁵ www.holocaust.cz

Označení museli Židé nosit mnoho staletí, zrušeno bylo až za vlády Josefa II. Později obnoveno před 2. světovou válkou.

Nenávist vůči Židům nebyla pouze z náboženských důvodů, ale také například z ekonomických. Židé mohli obchodovat s penězi, tedy půjčovat peníze i s úrokem, což bylo křesťanům zakázáno, protože úrok představuje čas, po který jsou peníze půjčeny a čas náleží Bohu, tudíž si nemohli přivlastňovat něco, co jim nepatří. Židé byli rovněž dobrými obchodníky, proto představovali pro křesťany konkurenci, která byla nežádoucí. Někteří Židé se tak stávali bohatými, což vzbuzovalo závist, tudíž i nenávist. Další důvod byl psychologický – strach z neznámého, nedůvěra k cizímu, což představovalo pocit nebezpečí. Nejenže okolní lidé se báli Židů, kteří žili v ghettech, ale i samotní Židé se uzavírali do sebe a raději žili izolovaně. V neposlední řadě zde byly i mimořádné důvody jako například morová epidemie, obviňování z šíření nemocí, z rituálních vražd aj. Všechny tyto lživé informace, které šířila zejména církev, byly přijímány jako pravdivá fakta a vzbuzovala nenávist.

Ani počátek novověku nepřinesl nic nového. Antisemitismus se nadále šířil. Vznikala další nová nařízení, která měla znesnadnit život Židům, například řízení porodnosti a omezení počtu Židů. Některá opatření byla naopak zrušena či došlo k jejich uvolňování. V 16. století se Martin Luther King pokusil o reformu víry a předpokládal, že ji Židé přijmou. To se však nestalo a roku 1543 vydal knihu *O Židech a jejich lžích*, která byla velmi radikální. Navrhoval zde ničení synagog a židovských hřbitovů, židovští rabínové měli zakázáno učit, jinak následoval trest smrti či podporoval zákaz volného pohybu Židů. Toto dílo je dodnes považováno za jeden z nejradikálnějších protižidovských spisů. Ke konci 18. století dochází k velmi pozvolné integraci Židů mezi ostatní obyvatelstvo. K tomuto začleňování pomohl vznik Deklarace práv člověka a občana. Na našem území to byl právě Josef II., který zrušil mnoho nařízeních týkajících se Židů, a díky tomu dochází k zrovnoprávnění židovských obyvatel s ostatními. Mohli začít vykonávat mnoho činností, jež jim byly do té doby nepřístupné. Bylo jim umožněno provozovat všechny typy řemesel a živností, zakládat cechy, navštěvovat všechny druhy škol i univerzity. Mohli si pronajímat pole a hospodařit na nich a zároveň byla zrušena pravidla ohledně bydlení a uzavírání sňatků mezi Židy a křesťany. *„V letech 1781-1784 byli Židé poprvé v dějinách českých zemí podrobeni stejné soudní pravomoci jako křesťané, a šlo o prvenství i v evropském rámci. Po císařově smrti byla všechna*

dosavadní nařízení shrnuta do tzv. systemálního patentu (1797).“¹⁶ Stále však nebyli plnoprávní občané, například museli platit toleranční daň.

V druhé polovině 19. století přichází další vlna antisemitismu, která se nazývá moderní antisemitismus. Náboženská nenávisť vůči Židům se neztratila, ale spíše se transformovala do vztahů sociálních, politického a společenského života. Za místo zrození je považováno Německo. *„Šlo o to, že Židé tam byli v první půli tohoto století spojování s modernizací, tj. především liberalismem, který znamenal nejen industrializaci, ale i boření starých feudálních pořádků na venkově a cechovních ustanovení chránících drobné výrobce i obchodníky ve městech.*“¹⁷ Emancipovaní Židé se stali dobrými bankéři, obchodníky, začali se výrazně uplatňovat v oblasti ekonomické, což přispívalo opět k prohlubování nenávisť a vzniku antisemitského hnutí. *„Protižidovská zášť byla i nadále živena obviněními z bohovraždy, ale celkově lze zaznamenat výrazný odstup od tradičních forem nepřátelství k Židům. Zahalen je do pseudovědecké věčnosti, kterou zprostředkoval samotný termín antisemitismus. Tento novotvar zůstane už navždy spojen se jménem Wilhelm Marr (1819-1904), který jej poprvé použil v politickém pamfletu Vítězství Židovstva nad Germánstvem.*“¹⁸ Během 19. století byla na Židy svalována veškerá vina spojená s modernizací státu a společnosti. Za veškeré problémy a nešvary, které ji provázely, mohli Židé. Situaci hojně napomohly tiskoviny, knihy a brožury, jež byly namířeny proti nim. Největší popularity dosáhly tzv. *Protokoly mudrců ze Sionu*. Jednalo se o největší podvrh antisemitských agitátorů, který výrazně ovlivnil veřejné mínění. Dílo nabylo největší popularity ve 20. a 30. letech 20. století a bylo přeloženo do mnoha jazyků. Myšlenka celého díla je velmi jednoduchá – Židé chtějí ovládnout svět, a to všemi finančními i násilnými prostředky. Protokoly byly mnohokrát přezkoumány a prohlášeny za falzifikát.

„Pro další vývoj protižidovských postojů je však důležité, že ve středověku vznikla většina protižidovských stereotypů a motivů, od těch popisujících údajnou židovskou fyziognomii či chování po širší teorie židovského spiknutí proti křesťanům a řada z nich se pevně zakořenila v evropském kulturním dědictví a přežívá do současnosti, v Evropě i jinde.“¹⁹ Od poloviny 19. století se setkáváme s novým směrem, a to rasově motivovaným antisemitismem. Ten se od náboženské intolerance liší v zásadní myšlence

¹⁶ KRYL, M.: Rasismus, antisemitismus, holocaust, Brno: Doplněk, 2011. str. 93

¹⁷ Tamtéž, str. 97.

¹⁸ Tamtéž, str. 107.

¹⁹ www.holocaust.cz

– vylučoval existenci Židů. Kolébkou myšlenky se stala teorie, jež se opírala o dílo A. de Gobineaua *Esej o nerovnosti lidských ras* (1853). Z eseje dále vycházeli další autoři, kteří se snažili názory více rozvíjet a prohlubovat. Za zmínku stojí německý autor Paula de Lagarda, jehož názorem byl takový, aby se Židé odsunuli na Madagaskar nebo úplně zlikvidovali. Veškerá tato nenávist se prolнула do první světové války, nicméně největší hrozbou byla před druhou světovou válkou, která vyvrcholila v hromadné vyvražďování.

Trýznivá situace, která panovala v Evropě po první světové válce, všeobecný rozvrat a samozřejmě celková krize, včetně ekonomické, trvala dlouho. Lidé se snažili najít viníka, proč ke všemu došlo a nepochybně začaly opět propukat etnické konflikty po celé Evropě. Od 30. let je možno po Evropě opět vidět mnoho omezení, která se týkala Židů. V Rakousku nesměly veřejné nemocnice přijímat židovské pacienty, byly jim zřízeny speciální školy a po připojení k Hitlerově říši byly ihned zavedeny norimberské zákony. Tím se rozpoutal krvavý teror ze strany nejen rakouských nacistů. „*Ačkoli nacisté přijali plán na systematické vyvražďování evropských Židů - eufemisticky nazývaný konečné řešení židovské otázky - až v lednu 1942 na konferenci ve Wannsee, kruté pronásledování a diskriminace příslušníků židovské komunity zahájili ihned po uchopení moci v Německu v roce 1933.*“²⁰ Židé začali být posíláni do koncentračních táborů, byla vydávána nová nařízení, jejichž hlavním úkolem bylo vyloučení Židů z hospodářského života. Lidé byli propouštěni ze svých zaměstnání a vše vyvrcholilo 15. září 1935 vydáním norimberských zákonů. Německo se snažilo prohlubovat nenávist a šířit ji mezi lidmi dobře propracovanou antisemitskou kampaní, která byla založena na tom, že Němci prohráli první světovou válku kvůli světovému židovství.

Rasový antisemitismus se prolнул do nacistické německé ideologie, která spočívala v nadřazenosti árijské rasy nad ostatními. Židé zde představovali protivníka parazitujícího na árijské rase, kterého se musí německý národ zbavit. Dílo *Mein Kampf* od Adolfa Hitlera se stalo jakousi „biblí“ pro příznivce antisemitismu a Židé dle jeho rasistických představ byli označováni jako podřadný národ. „*Židé demoralizují mravné a tvořivé árijské a křesťanské národy lichvou, alkoholismem, nemravným uměním, mají na svědomí prostituci, obchod se ženami, o údajně doložených židovských rituálních vraždách ani nemluvě.*“²¹ Všechny tyto názory podporovaly nenávist a diskriminace Židů byla čím dál tím více tolerována.

²⁰ www.holocaust.cz

²¹ Tamtéž.

Druhá světová válka vstoupila do podvědomí jako největší genocida evropských Židů známá pod pojmem holocaust. Jejich plán byl jasný – vyhlazení židovského obyvatelstva a dalších rasově „nevyhovujících“ obyvatel. Likvidace začala být realizována pozvolna již od uchopení moci Adolfem Hitlerem, ale masové vyvražďování začalo probíhat zejména od roku 1941. „*Himmlerova SS při tom narážela na dvojitý problém: 1. najít vhodnou a efektivní metodu vraždění, 2. dopravit oběti na místo jejich smrti.*“²² Proto, aby našli vhodnou a efektivní metodu vraždění, museli často experimentovat, až došli k „nejideálnějšímu“ způsobu zabíjení. Zpočátku docházelo k hromadnému střelení, ale to bylo příliš finančně i psychicky náročné, tak začali užívat tzv. mobilní plynové komory, kde využili výfukových plynů jako prostředku k zabíjení. Nejefektivnější způsob však našli v budování vyhlazovacích táborů, jehož součástí byly plynové komory. Zde bylo využíváno jak výfukových plynů, tak cyklonu B. Rok 1941 - 1942 byl pro Německo velmi úspěšný, byli na vrcholu své moci, a tak mohli přistoupit ke konečnému řešení židovské otázky prostřednictvím masových deportací do vyhlazovacích táborů.

Na konci války, když už německá armáda tušila, že dochází k porážce, bylo vydáno nařízení – zamést všechny stopy, které by mohly být po válce důkazem holocaustu. Následovaly pochody smrti, během kterých byly další tisíce Židů zavražděny či zemřely vyčerpáním.

„*8. května 1945 formálně skončila válka v Evropě. Zanechala za sebou obrovské lidské a materiální škody. V jejím průběhu bylo ze strany nacistického Německa a jeho pomahačů zavražděno na 6 milionů Židů, statisíce Romů, mentálně nemocných, homosexuálů a dalších skupin, které nacisté považovali za méněcenné. V nacistických koncentračních táborech a na popravištích zahynuly také miliony Rusů, Poláků a příslušníků dalších národů.*“²³ Zjistit přesné číslo židovských obětí je téměř nemožné a mnoho publikací a historiků se ve svých údajích rozcházejí. Celkovou bilanci však můžeme stanovit v rozmezí 5 300 000 až 6 milionů lidí. Mnoho údajů bylo na konci války nacisty zničeno, proto jen stěží můžeme stanovit přesné číslo.

²² www.holocaust.cz

²³ Tamtéž.

4. Analýza vybraných knih

V praktické části diplomové práce jsem se zaměřila na analýzu dvou knih, které v sobě nesou téma holocaustu. Jedná se o dílo Hany Bořkovcové *Zakázané holky* a knihu Johna Boyna *Chlapec v pruhovaném pyžamu*. Ač tito autoři mají předpoklady pro napsání publikace s naším tématem rozdílné, najdeme u nich velmi podobné znaky. Hana Bořkovcová druhou světovou válku zažila, proto mohla do příběhu vložit své autentické zážitky. John Boyn je autor, který se narodil až několik let po válce, tudíž jeho příběh je založen pouze na informacích, jež jsou zprostředkované. Oba však ve svých dílech kladou na první místo přátelství, ať už se jednalo o jakékoliv, třeba i o to zakázané. Při analýze díla *Zakázané holky* od Hany Bořkovcové jsem vycházela ze své bakalářské práce, kde jsem již rozbor této knihy prováděla.

4.1. Hana Bořkovcová

Čtvrtého července 1927 se v Praze do židovské rodiny jako prvorozené dítě narodila Hana Bořkovcová. Otec Viktor Knapp (1893–1944) byl drobným podnikatelem vlastním firmou, jež se věnovala dodávání potřeb zubolékařským pracovištím. Její matka Renata Knappová (1905–1971) trávila většinu svého života v domácnosti a starala se o výchovu svých dvou dětí, Hany a syna Michaela (1930–1944). Významnou osobností v jejich rodině byl dědeček Ludvík Singer (1876–1931). Zastával funkci prvního předsedy sionistické Národní rady židovské a v roce 1929 byl zvolen poslancem československého parlamentu. Později se Hana stala rovněž členkou sionistické mládeže a pomáhala na Hagiboru.²⁴ Již v této době se u ní začíná objevovat soucit a zájem o malé děti, kterým věnovala svou péči. Zejména v Terezíně se tento cit projevil významně a stala se tak oporou mnoha přeživším.

Po základní škole začala studovat v Praze Drtinovo reálné gymnázium. To však do doby, dokud nebyly vydány zákony, že Židé musejí studovat pouze na školách jim určených. Gymnázium studovala pouze dva roky, poté musela přestoupit do měšťanské židovské školy. Školu měla ráda, učila ji její teta Jiřina Picková (1912 – 1943), kterou si Hana velmi rychle oblíbila a díky ní se na židovskou školu dostala. Na svá školní léta vzpomínala v dobrém. „*Ve škole jsem měla ráda češtinu a dějepis, nesnášela jsem*

²⁴ Domov sociální péče Hagibor je projekt Židovské obce v Praze v oblasti sociální péče, která je poskytována potřebným již od roku 1911.

*matematiku, nebo spíš ona nesnášela mě a nikdy mi nedovolila, abych pronikla do jejích tajů. Přesto kupodivu nejraději vzpomínám na naši profesorku matematiky. Byla věcná, zbytečně nemluvila, ale nějak jsme si všechny zvykly žádat ji o radu, když jsme měly potíže třeba i s předmětem, který sama neučila, a ona nám tu nesrozumitelnou věc rychle vysvětlila tak, že jsme ji najednou všechny pochopily.*²⁵

13. července 1943 bylo její studium přerušeno. Byla transportována s celou svou rodinou do Terezína, kde se starala o malé děti. Byla to doba, která na mladou dívku kladla velmi vysoké nároky, a z jejích deníků je patrné, že Hana byla nucena velmi rychle dospět. S transportem byla smířena od chvíle, kdy začali být odváženi její přátelé, ale „dočkala“ se ho až o mnoho měsíců později než oni. Zde se se svou matkou, otcem a bratrem snažili do jisté míry žít „klasický život“.

Z Terezína byla v říjnu 1944 opět s celou svou rodinou transportována do Osvětimi. Bylo to naposledy, kdy viděla svého otce a bratra. Ti byli po příjezdu zabiti v plynové komoře. Během svého života se Hana nedokázala smířit s pocitem, že nezvládla svého malého bratra ochránit, vše si dávala za vinu. Tuto skutečnost nalézáme i v jejích dílech, kde smrt svého bratra několikrát zmiňuje a vyčítá si ji. Po příjezdu byla se svou matkou odvedena do pracovního lágru Kurzbach. Zde onemocněla s nohou, do které dostala těžký zánět, a kvůli tomu odešla na „marodku“. Ke konci války, kdy byl tento tábor evakuován, byli všichni nemohoucí zastřeleni. Hana přežila jen díky Lagerkommandu, jež se nad ní smilovalo, a zejména díky své matce, která ji odvedla. „*Nechtěla jsem odejít z marodky z Kurzbachu, protože jsem byla přesvědčena, že se svou nohou neujdu ani dva kroky. Máma mě vytáhla. Tehdy nikdo z marodky nesměl, ale máma mě vedla za ruce a vedla mě kolem Wachtmeistera, jednoho z nejhorších, který se díval a nic neřekl. Došla jsem padesát kilometrů do Wohlau. Tam jsem už nemohla. Máma zůstala se mnou. V tom jediném bodě, na kterém z celé sáhodlouhé přímky nás padesát nezabili.*“²⁶ Pochod smrti ukončily ve městě Wohlau, kde byly osvobozeny Rudou armádou.

Po válce se se svou matkou vrátila zpět do Prahy, kde bydlela u jejich známé. Zde se seznámila s Alešem Bořkovcem, za kterého se 6. března 1946 provdala. Společně vychovali pět dětí – tři syny a dvě dcery. Na krátkou dobu byla zaměstnána. Dva roky pracovala ve Fyziologickém ústavu ČSAV jako úřednice a jeden rok v časopise

²⁵ HUTAŘOVÁ, I., HANZOVÁ, M.: Současní čeští spisovatelé knih pro děti a mládež. Praha: Tauris, 2003. s. 17

²⁶ BOŘKOVCOVÁ, H.: Píšu a sešit mi leží na kolenou. Praha: Plus, 2011. s. 292

Typografia. Od roku 1965 odstartovala svou literární dráhu, u které zůstala až do konce života.

Pro Hanu bylo židovství velmi důležité, brala ho jako svůj úděl i přesto, že ji i celou rodinu dostal jejich původ do této situace. Během války nacházela velkou útěchu v Bohu, která se často střídala s pochybnostmi, ale pocit být součástí určité společnosti, někam patřit a vědět, že se s nelehkým úkolem může vypořádat společně s dalšími, byl pro ni významný. Nikdy se od židovské obce neodloučila, a to ani v momentě, kdy se roku 1950 přidala ke katolické církvi a nechala se pokřtít.

Hana Bořkovcová i přes svůj těžký život a osud dokázala vždy soucítit s druhými lidmi, kteří to během války měli velmi složité. Nikdy nezapomněla na svoji lidskost a i v těch nejtěžších dobách pomáhala všem blízkým i cizím. „*Ale až do dneška se stydím za jednu učitelku, kterou jsem měla ještě na obecné škole. Při hodině poručila jedné z nás vstát a před celou třídou ji obvinila z hrozného zločinu, jehož se dopustila, když si jako dítě z nemajetné rodiny, které dostávalo zdarma školní knihy a sešity, dovolila koupit sáček kyselých bonbonů, při čemž ji rozhořčená pedagožka přistihla.*“²⁷ Mnohokrát se u ní objevoval i pocit viny, že ona stále je na svobodě, zatímco její blízcí byli již deportováni.

K literární tvorbě tíhla Hana Bořkovcová již od dětství. Psaní a čtení literatury bylo pro ni další oporou pro přežití v Terezíně a právě během války vznikají její prvotní pokusy, díky nimž mohla utíkat z reálného světa.

V jejím repertoáru děl nalezneme povídky, novely, ale i romány či deníkové záznamy, které se staly základními dokumenty, jež zachycují období jejího života během války. Hana Bořkovcová se proslavila zejména jako autorka písniček pro děti a mládež, některá díla jsou ale adresována i dospělému čtenáři. Tematicky jsou různorodá, avšak společných znaků mají mnoho. Jedná se především o znaky, které autorka preferovala a brala jako nejdůležitější – láska, přátelství, rodina, hodnoty a víra v Boha. Cílem jejích děl bylo zachytit převážně různorodost postav a konfliktní situace, jež se zaměřují na porozumění mezi dětmi a dospělými. Příběhy jsou do jisté míry jednoduché, někdy i smutné, většinou však směřují k dobrému konci. Některá díla byla přeložena do cizích

²⁷ HUTAŘOVÁ, I., HANZOVÁ, M.: Současní čeští spisovatelé knih pro děti a mládež. Praha: Tauris, 2003. s. 17

jazyků, jako například *Vzteklouni* do rumunštiny, *Cizí holka* do srbochorvatštiny či *My tři cvoci* do polštiny, finštiny, němčiny a ruštiny.

Prvotně literárně působila v časopisech *Plamen* a *Host do domu*. Knižním debutem je povídkový soubor *Světýlka* (1971). Povídky jsou určeny dospělému čtenáři a již zde se poprvé objevuje téma holocaustu. Dílo je pesimisticky laděno a nalézají se zde autobiografické prvky. Následuje řada děl, která jsou určena dětskému a dospívajícímu čtenáři. Jedná se o knihy *My tři cvoci* (1973), *Vzteklouni* (1975), *Cizí holka* (1977), *Cesta kolem světa za osmdesát let* (1982), *Stan, do kterého prší* (1986), *Jdi pryč* (1994), *Zakázané holky* (1995) a poslední dílo, které vychází během jejího života, je autobiografický *Soukromý rozhovor* (2004), jenž je opět určen dospělému publiku. Posmrtně byly vydány deníkové záznamy *Píšu a sešit mi leží na kolenou* (2011). V dílech pro děti se objevují témata, která nejsou příliš typická pro oblast této tvorby, jako například sociálně slabé rodiny nebo kriminalita. Čtenář se pohybuje v oblasti dětského domova, setkává se s prostředím neúplné rodiny, kde matka je alkoholička, pěstounské rodiny či v prostředí, v němž je hlavní hrdina upoután na lůžko.

Za svou literární tvorbu byla několikrát oceněna. V roce 1973 získala za dílo *My tři cvoci* cenu nakladatelství Albatros. Roku 1995 Zlatou stuhu za knihu *Zakázané holky* a v roce 2012 jí byla udělena tatáž cena za deníkové záznamy z let 1940 - 1946 *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. *Zakázané holky* se v rámci ankety o nejoblíbenější knihu pro děti v roce 1995 umístily na třetím místě v kategorii Cena dětí a na prvním místě v kategorii Cena učitelů. O rok později tento titul získal čestné uznání nakladatelství Albatros a roku 1998 byla zapsána na listinu Honour IBBY (Honour list).

4.1.1. Zakázané holky

Tématu holocaust a válečným událostem se Hana Bořkovcová od počátku své tvorby snažila vyhýbat. I když se náznaky objevují již v její debutní knize, vždy to bylo pouze okrajové či doplňkové téma. V devadesátých letech však napsala dílo, ve kterém se šoa stává ústředním tématem a razantně ovlivňuje veškeré dění. Jedná se o první, ale zároveň i poslední dílo s tímto tématem, jež je věnováno dětskému čtenáři. *Zakázané holky* vycházejí roku 1995 k padesátému výročí od ukončení války, a to v nakladatelství Albatros.

Cílem díla je ukázat čtenáři realistickou minulost smířlivým způsobem, zobrazit období, kterým si sama autorka musela projít. Základním tématem je přátelství dvou

dívek, které se odehrává v nelehké době. Tuto dobu se Hana Bořkovcová nesnaží znázornit jen jako krutou, ale chce ukázat čtenáři, že i v těžkých chvílích existují momenty radosti a zejména dobří lidé. Na přátelství a rodině se snaží doložit absurditu norimberských zákonů a celé války.

„Paní Blumová taky nesmí chodit do veřejných místností, aby svou přítomností neobtěžovala lidi vyšší rasy.“ (...) „Co ještě paní Blumová nesmí?“ zeptala se. „Chodit do parků. A po nábřeží. Neárijská rasa asi ohrožuje zeleň a čistotu vod. Ale tohle tu už vlastně bylo.“²⁸

Na celý příběh se jako čtenáři díváme z několika úhlů pohledu. Velice citlivě autorka dokázala zprostředkovat německou okupaci jak očima dětí, tak i dospělých, ale zejména očima árijců, jenž jsou hrdí na to, že jsou árijci a proti Židům vystupují veřejně. *„Náš národ zažil různé těžké doby a takoví jako Dina a její lidi nám vždycky jen škodili.“ Zdenka ted' zase hovořila důrazně a nahlas, protože bylo jasné, že to, co právě vykládá, se dneska říkat může. „Ale s tím je ted' konec. A když máme přežít, tak musíme vědět, kdo k nám nepatří.“²⁹* Ale především těch, kteří se snaží pomáhat a válku odsuzují. A očima Židů, kteří jsou smířeni se svým osudem.

I přes to, že se s názvem knihy během četby nesetkáme, je příznačný pro celý příběh. Vystihuje hlavní hrdinky, kterými jsou sestry Goldmannovy – Dina, Eva a Míša, židovská děvčata. Jedná se o „zakázané dívky“, které árijka Janka nesmí navštěvovat a ony samy mají mnoho zákazů a příkazů ze strany Německa, s nimiž se postupně v díle seznamujeme. Hrdinou se zde stává každý, kdo dokáže těmto nesmyslným zákazům vzdorovat.

Dílo je rozděleno do 23 kapitol a každá nese svůj nadpis, jenž je charakteristický pro obsah celé kapitoly (Konec srpna 1940, První školní den, Goldmannová chybí, Josefovo poslední literární dílo, Různé návštěvy u Goldmannů, Zase osmého května aj.).

Vyprávění je místně i časově zakotveno. Veškerý děj se odehrává v protektorátní Praze během téměř jednoho roku, a to od konce srpna 1940 do podzimu 1941. Kompozice díla je tvořena retrospektivně. Vyprávění začíná i končí promluvou dvou starých lidí, kteří vzpomínají, co se odehrálo v jejich dětství. Pointu této krátké promluvy na úvod pochopíme až po přečtení celé knihy. Jedná se o vzpomínku již zestárlé Jany, která se

²⁸ BOŘKOVCOVÁ, H.: Zakázané holky. Praha: Albatros, 1995. s. 27-28

²⁹ Tamtéž, s. 103-104.

stala babičkou, na osmý květen – den, kdy skončila válka. Jelikož je to nejen pro protagonistku, ale i pro samotnou autorku zásadní datum, vracíme se zpět ve vyprávění. Přelomovým bodem událostí se stávají vždy prázdniny. Zatímco po prvních prázdninách se mění situace a podmínky vůči Židům, po druhých dostává děj rychlý spád a podmínky se mění v nenávisť a začnou probíhat transporty.

Příběh začíná na konci srpna 1940, kdy se hlavní hrdinka Janka vrací společně s rodiči do Prahy z prázdnin, které prožila na chalupě. Za pouhé dva měsíce se ale Praha stihla radikálně změnit. Zpočátku se čtenář dozvídá informace, jež jsou pro Janku jako árijku na první pohled nezásadní, ale přesto se jí a celé rodiny velice dotýkají, protože i oni mezi Židy mají své přátele a blízké. *„Táta najednou hvízdal. Máma s Jankou se na něj udiveně podívaly, ale přestože kývl hlavou, aby jim ukázal, kam se mají podívat, nepochopily hned, co ho mohlo udivit ve výkladu krámků se smíšeným zbožím, kam chodily odjakživa nakupovat k úslužné paní Zounarové. Pak si Janka všimla cedule přilepené na skle. Arisches Geschäft stálo nahoře a pod tím česky Árijský obchod.“*³⁰ Zásadním momentem na konci prázdnin má být opětovné shledání Janky a Diny – dvou nerozlučných kamarádek, jež spolu sedí každý rok v lavici, ale letos je to jinak. Tentokrát Dina do třídy nepřichází a nikomu v jejím okolí není zvláštní, že nedorazila. Nikdo se po ní neshání, ani učitelé, ani spolužáci, jen Janka. Až z úst Janky rodičů se dozvídáme, že Dina již do školy chodit nemůže, nesmí se navštěvovat s ostatními, nakupovat, nemůže nic. Pro Židy, a tedy i pro Dinu, začaly platit norimberské zákony. *„Zazvonilo a všichni, kdo ještě neobsadili strategicky výhodná místa vzadu, si někam posedali. Židle vedle Janky zůstala prázdná. (...) Proč tu Dina není? Takhle pozdě přece nechodí ani ona. Je nemocná? Ale to by byla zatelefonovala, aby ji Janka omluvila. A nejen proto. Prostě by byla zatelefonovala.“*³¹

Dílo je tvořeno rámcovou strukturou. Vedle hlavního tématu jsou do děje vloženy další odbočky, které musí hlavní hrdinka řešit. Hlavní linie popisuje silné přátelství árijky Janky a Židovky Diny. Ihned na začátku nás Jana ujišťuje, že přátelství vzniklo v první třídě a od první chvíle ji tato černovlasá dívka, která se neskutečně bojí psů, upoutala. *„Janka si té černovlasé holky všimla hned první den v první třídě. Sama měla vlasy světlé, takže samozřejmě odjakživa toužila po tmavých. Ale, jak se brzy ukázalo, vlasy nebyly na té holce zdaleka to nejlepší. Nejlepší byla prostě ta holka vůbec. I s tím, v čem byla vlastně*

³⁰ BOŘKOVCOVÁ, H.: *Zakázané holky*. Praha: Albatros, 1995. s. 10

³¹ Tamtéž, s. 25-26.

úplně nemožná. ³² Již od prvních chvil jejich přátelství existovaly odlišnosti mezi nimi, jež si však Janka neuvědomovala. Odlišnosti, které se během druhé světové války změnily ve velkou překážku a problém.

V příběhu se vyskytuje mnoho příkazů a zákazů, které protagonistka zpočátku vůbec nechápe. Je možné, že pro dětského recipienta tyto informace nebudou rovněž pochopitelné. Hana Bořkovicová předpokládá do jisté míry čtenářskou znalost ohledně událostí druhé světové války, vyhlazování Židů, norimberských zákonů či transportů, proto některé informace nechává bez vysvětlení, jiné však rozvádí. Některé náležitosti jsou vysvětlovány Janě, respektive recipientovi, především prostřednictvím rodičů. Otec či matka jsou zde „pedagogy“, kteří se snaží nenásilně a logicky položit pochopitelný výklad, proč nemůže kamarádka navštěvovat, proč Židé nemohou nakupovat v jakoukoliv hodinu, navštěvovat park či proč ji najednou paní Blumová, kterou přeci znají, nezdraví. Dozvídáme se, že oni nejsou jiní, „jen“ jsou Židé. *„Oni se už postarali, aby se to poznalo,“ vzdychla. „Natiskli jim do občanských legitimací J. A je to.“ „Jaký J?“ „Jude. Žid,“ řekla máma. „A tohle se může?“ zeptala se Janka. „Nemůže. Ale dělá se to.“ A paní Blumová se tvářila, jako by se neznaly, protože měla někde v tašce legitimaci s J. Jance se to pomalu a s obtížemi začalo skládat v hlavě. „Tohle je blbost,“ řekla. ³³*

Janka tyto informace často nechápe nebo je příliš tvrdohlavá dívka na to, aby tyto skutečnosti přijala za své. Mnohdy se i kvůli své zatvzrlosti dostává do svízelných situací. Nebere v potaz, že je zakázáno udržovat kontakt se Židy, proto ihned svým rodičům vysvětlí, že Dinu a celou její rodinu navštěvovat bude dál. Její rodiče nikdy nedělali rozdíly mezi rasami, dělení na árijskou či neárijskou rasu zásadně nepodporují, proto s tím souhlasí, ač zažívají ohromné momenty strachu.

„Já jdu za Dinou, táto,“ řekla. „Budu se plížit jako indián a určitě si mě nikdo nevšimne. (...) Fakt budu opatrná. Že tam můžu?“ Táta s mámou se na sebe podívali. „Můžeš,“ řekl táta. ³⁴

S nesouhlasem vůči válce se setkáváme jak ze strany dětí, tak i dospělých. Ať už se jedná o maličkosti, kterými se snaží dát najevo nepochopení války (nakupování v obchodě, kde není vylepena cedule „Árijský obchod“, i přesto, že museli chodit velice

³² BOŘKOVICOVÁ, H.: Zakázané holky. Praha: Albatros, 1995. s. 14

³³ Tamtéž, s. 29.

³⁴ Tamtéž, s. 40.

daleko), nebo zásadní činy (navštěvování židovské rodiny Goldmannů, nošení jim potravin, protože měli velmi malý příděl aj.)

Odboček, které do děje vstupují a při nichž hlavní hrdinka musí řešit nelehké úkoly, je několik. Jednou z nich je například příběh jejího spolužáka Franty. Zatímco ve třídě všichni řeší své každodenní trable a starosti, Franta zažívá jednu, která je na třináctiletého chlapce velmi složitá. Jeho otec se přidal na stranu nacistů a má v plánu ho poslat na školu do Německa. Franta, který byl vždy kamarádem Diny, nesoucí s otcovým nadšením k německé říši, nejenže se za něj velice styděl, ale snažil se ho bojkotovat všemi možnými způsoby. „*Ted'ka má spousta lidí starosti, víš,“ ujistila ho. Protože i když o nich člověk nesmí mluvit, měl by aspoň vědět, že s nimi není sám. Ale Frantova odpověď byla udivující. „Ne,“ řekl. „Takový nemá nikdo.“ „Má.“ Janka si připomněla své vlastní. (...) „Ne,“ řekl Franta. „Já mám opačný. A neptej se mě,“ dodal rychle a s konečnou platností.*“³⁵ Aby autorka zdůraznila, jak nelehká situace to pro Frantu byla, možná i pro výstrahu, vyústila tento příběh v tragickou situaci, kdy se pokusil spáchat sebevraždu předávkováním prášků.

Další odbočkou může být fiktivní svět dívek. Hlavní dějová linie je obohacena o dětskou imaginární hru. Sestry Goldmannovy si vytvoří Karamelové království. Do této hry je zasvěcena i Janka, a to v podobě potulného rytíře, protože ona jediná, jakožto nežidovka, může opustit toto království a vydat se do obyčejného světa za hranice bytu Goldmannů. „*Karamelové království mělo tvar trochu šišaté hrušky, ale byla to zřejmě prosperující a kvetoucí země hýřící barvami. Domy ve městech měly jasně červené střechy a z komínů klidně stoupal modrý kouř. V sadech byly rozkvetlé stromy, na řekách pluly plachetnice a po silnicích ujížděla strakatá autíčka.*“³⁶

Dívky si vytvořily vlastní jména podle názvů karamelů, které kdysi dostaly od své tety. Nejmladší princezna Eva se jmenovala Milk po mléčných karamelkách, zároveň symbolizovala svoje mládí, tedy že jí po bradě teče ještě mléko. Prostřední princezna Míša nesla jméno Nut po oříškových karamelkách symbolizujících její tvrdohlavost. Nejstarší princezna Dina, která představovala následnici trůnu, se jmenovala Karmela. Vytvořily vlastní mapu království, zákony, soudy i rozsudky. Stejně jako pojmenovaly sebe, tak vymyslely názvy pro města a řeky. Hlavní město neslo název Čerytaun a řeka se jmenovala Razberyriver.

^{35 35} BOŘKOVCOVÁ, H.: *Zakázané holky*. Praha: Albatros, 1995. s. 58

³⁶ Tamtéž, s. 64.

Avšak i v tomto fiktivním světě nalézáme fakta, která se do jisté míry s reálným světem prolínají a se skutečností se shodují a autorka se tak snaží opět poukázat na jejich absurditu. V království rostou třešně, které jsou dostupné všem, a každý občan si je může bez rozdílu natrhat – nedostatek potravin pro Židy během války. Celé území bylo ohraničeno horami, přes které se nikdo nedostane – separace Židů od čisté rasy. Král, který většinou v království není a často se princeznám a poddaným snaží vysvětlit věci, jež nemají logiku – nesmyslnost norimberských zákonů. Královna, jež se stará o zásobování lidu – potravinové lístky na jídlo. Než se stal otec králem, tak při svém původním řemesle získal mnoho přátel, kteří pomáhají se zásobováním země – blízcí přátelé rodiny Goldmannů, kteří se k nim neobrátili během války zády a nosili jim jídlo. Obyvatelstvo bylo rozděleno na tři „rasy“ – růžová, kávová a čokoládová. I zde se objevují myšlenky, že lepší obyvatelé nesouhlasí se soužitím s horšími – nenávisť árijské rasy vůči Židům. Existence rezervace pro horší obyvatelstvo hlídaná stráží – koncentrační tábory. Obyvatelé žádají, aby byly děti vystěhovány z rezervace – odnětí dětí od rodiny, které jsou následně dány na převýchovu do Německé říše. Jelikož jsou dívky ovlivněny válkou a situací, která nastala, vkládají své myšlenky, strasti a pocity do svého království. Zásadní rozdíl od skutečného světa zde existuje – princezny byly ochotny svému obyvatelstvu pomáhat, naslouchat a hledat řešení, které by uspokojilo všechny strany, nikoliv jen jednu. Veškeré prosby a žádosti zapisovaly do soudní knihy a následně se jim věnovaly. Stát se občanem Karamelového království mohl kdokoliv a byla to jeho svobodná volba. Vládne zde demokracie, vše funguje na základě lidového hlasování, čímž se autorka snažila poukázat na porušování lidských práv a neexistenci svobodné volby.

„Co to je?“ zeptala se Janka. „Rezervace,“ oznámila Míša. (...) „Koukej, některý z těch růžových začali prohlašovat, že jsou víc než kávoví a že tedy pro ně nemůžou platit stejná pravidla, chápeš?“ (...) „Takže se všichni usnesli, že ti horší nesmějí s těmi lepšími do školy ani chodit po stejných ulicích, že musí bydlet zvlášť a dostávat zvláštní přiděly, teda jen chleba a černou mouku a že pro ty lepší budou vykonávat podřadný práce, ale nesmějí se k nim přiblížit.“³⁷

Hana Bořkovcová vložila pohádku do tematicky náročného díla úmyslně. Nejenže vyvolává odlehčení, ale zároveň umožňuje dívkám uniknout z reality do svého vysněného světa, kde se jich válka netýká, a získávají tak naději na přežití této kruté doby.

³⁷ BOŘKOVCOVÁ, H.: Zakázané holky. Praha: Albatros, 1995. s. 66

Nalezneme zde i klasické pohádkové motivy – princezny, král, královna, magická čísla, království, ale ten nejpřirozenější znak pohádky, kdy dobro zvítězí nad zlem, nenalezneme. Poté, co rodina Goldmannů umírá, umírá i Karamelové království. Ale v podobě Janky a soudní knihy můžeme říci, že s mírou nostalgie nepatrný kus přežívá.

Ač je téma druhé světové války hlavním motivem, snažila se Hana Bořkovcová poukázat na to, že i přes veškeré strasti se lidé snažili vést obyčejný život. Rodiče pracovali, děti navštěvovaly školu, scházely se odpoledne na kluzišti, prožívaly napětí a dětská dobrodružství. I o těchto nápadech se čtenáři dozvídají více informací. Jedním z nich je například plán, jak si udělat legraci z jejich třídní učitelky Vondry a pořádně ji vystrašit. Jejím hlavním heslem bylo, že v této těžké době musí všichni udržovat pořádek, byla velice nepříjemná, často se posmívala spolužákovi Janky Frantovi, a proto se jí rozhodli pomstít. Vše však nabere nečekaný spád a dojde v tragické vyústění v podobě pokusu o sebevraždu.

Součástí díla jsou i do jisté míry krajní a napínavé momenty. Nejenže je to již zmiňovaný Frantův pokus o sebevraždu, ale jedním z nich je i situace, která se odehraje u Goldmannů doma při návštěvě Janky. Němci zrovna dělají prohlídky bytů a její otec ji přiběhne varovat, aby utekla, on sám to však nestihne. Díky panu Goldmannovi, jenž ihned mezi dveřmi řekne, že je Žid, Němci domovní prohlídku neudělají, protože ho zbijí a odcházejí. Tímto momentem se Hana Bořkovcová opět snažila poukázat na absurditu a zášť německého chování. *„Jo tak,“ pronesl ten jeden. „Tak ty seš Žid, co?“ Najednou o hlavu vyrostl. Stál tam a s potěšením očekával pokorné přiznání. Nebo vyděšené mlčení. „Ano,“ řekl pan Goldmann. Ani pokorně, ani vyděšeně. Byla to docela obyčejná odpověď, ale stačila. „Ano,“ opakoval po něm ten druhý. „A nemáš se za co stydět, co?“ „Ne,“ řekl pan Goldmann. „Tak my ti to ukážem,“ oznámil první. „Že seš židovský prase. Saujud,“ doplnil druhý a rozpřáhl se.“³⁸*

Za napínavou situaci můžeme označit i přátelství Jančina otce s muži, kteří nesouhlasili se situací, jež se děla. Potají se scházeli a poslouchali cizí rozhlas. Posléze jsou jeho přátelé zatýkáni, a tak je nucen svou rodinu opustit. Pocity, které prožívá Janka a její matka, nejsou v díle příliš popsány, avšak strach a úzkost o otce je velmi zřetelný.

Součástí díla jsou i transporty Židů. Ať už je autorka popisuje přímo, či nepřímo, hlavních hrdinů se zřetelně dotýkají. Prvním výrazným transportem je předvolání Josefa k nástupu.

³⁸ BOŘKOVCOVÁ, H.: *Zakázané holky*. Praha: Albatros, 1995. s. 183-184

Hana Bořkovcová až do poslední chvíle dává čtenáři naději, že Josef odveden nebude, protože je pouze jako náhradník s číslem 19, nikoliv osobou určenou přímo k nástupu. „Zbývá jediná naděje, že na toho devatenáctého už nedojde.“ Ale došlo. Josef nastupoval jako poslední. Číslo dvacet se protentokrát vrátilo domů.³⁹

Ke konci díla dochází k velmi rychlému spádu děje. Přes veškeré naděje je Josef odveden do koncentračního tábora. Janka během zásadních událostí onemocní těžkou angínou a není schopna vnímat, co se kolem ní děje. Zde se dozvídáme konečné řešení židovské otázky. Rodina Goldmannů je transportována do koncentračního tábora. Tuto nešťastnou událost Janka nedokáže přijmout, ale postupem času je nucena se s ní vyrovnat. „Cože?“ zeptala se Janka. Nerozuměla mu dobře. Tohle nemohl říct. Nebyla to pravda. „Kde nejsou?“ „Doma,“ zašeptala máma. „Jak to, že nejsou doma? Přece nikam nesmějí jezdit.“ „Tam ano,“ řekl táta.⁴⁰

I když žádná postava z knihy nepřestane doufat, že se jednou vrátí, nestane se tak. Na konci pochopíme, že Dina, její rodina ani Josef se nikdy nevrátili. Válka sice umožnila, aby byly nejlepší přítelkyně odděleny, ale jejich přátelství zůstalo v srdci napořád, stejně tak i výčitky, že ji neochránila. V samotném závěru knihy se opět vracíme do přítomnosti, kterou čtenář vnímá prostřednictvím dospělé Janky. Zde u hlavní hrdinky dochází ke zmoudření a rekapitulaci svého života, během kterého si prošla několika rolemi. „Tomáš má pravdu, myslela si. Asi to bylo štěstí. Velký kus života – pro ty, kdo přežili. A velký pro ty druhé, co už na pokračování nezůstali. Nás je teď víc. Máme se o koho bát. Jim už na nic nezbyl čas. Evina kniha zůstala nedopsána. Míša už nestačila splést hlavu žádnému klukovi a Dina se nikdy nedozvěděla, že jí se to přece jen podařilo.“⁴¹

Možná na odlehčenou či právě proto, že se jedná o příběh s dívčí hrdinkou, se objevuje zamilovanost a citové vzplanutí, a to hned několikrát. Ihned na začátku vyprávění se dozvídáme, že Jančin kamarád z chalupy je do ní zamilovaný, avšak ona jeho city neopětuje. Druhým citovým vzplanutím je Jančina náklonnost k Josefovi, se kterým se seznámí při tajných návštěvách u Goldmannů. Nicméně je zde velký věkový rozdíl, tudíž se může jednat o Jančin obdiv k Josefovi, jeho humoru a literárním

³⁹ BOŘKOVCOVÁ, H.: Zakázané holky. Praha: Albatros, 1995. s. 177

⁴⁰ Tamtéž, s. 191.

⁴¹ Tamtéž, s. 204.

znalostem. Poslední láska končí šťastně – Janka se seznámila s Tomášem a zůstala s ním. Ten byl zpočátku zamilován do Diny, která se to však nikdy nestihla dozvědět.

V díle se objevuje velké množství postav. Již od počátku čtenář ví, komu autorka přisuzuje kladné vlastnosti a kdo je zde záporným hrdinou. I když v té době byly osoby rozděleny podle rasy na nižší a vyšší, Hana Bořkovcová je rozčlenila podle svého uvážení na osoby pokrytecké a necitelné, vedle nichž se objevují ti, co „to mají vše ještě v hlavě v pořádku“. Autorka uvádí přesné momenty, ve kterých vede čtenáře, aby si udělali jasnou představu o dané postavě. Setkáváme se s protichůdným jednáním, myšlením, ale i činy. Na jedné straně stojí postavy, jež autorka vykresluje jako ty dobré, které vidí nesmyslnost války a i přes přísné sankce porušují pravidla, protože si uvědomují, že je to správné. Na straně druhé jsou osoby, kterým jsou přiřazeny negativní vlastnosti. Hana Bořkovcová v díle zvolila moralistický přístup, ale takovým způsobem, že recipient nemá pocit, že by byl nějak ovlivňován či poučován. Často vyzdvihuje korektní lidské hodnoty. Nejvýrazněji se to projevuje u rodiny Goldmannů a rodiny Janky. Rodina Goldmannů se skládá ze tří sester – Diny, Míši a Evy. Dina je nejlepší kamarádkou Janky. S jejími dvěma mladšími sestrami se Janka nijak výrazně nestýkala, ale právě během návštěv se ze všech stávají kamarádky. U nejmladší Evy můžeme nalézt typické dětské chování, časté skákání do řeči a naivitu. Otec i matka dívek jsou čestní a velice solidární. I přes veškeré zákazy a postihy, které jim hrozí, se snaží napomáhat jiným. Otec vykonává lékařskou praxi a matka pomáhá nemohoucí stařence s jídlem a úklidem. Pan Goldmann si za žádných okolností nepřeje, aby Janka rodinu navštěvovala, a dává jí to náležitě najevo. Nejedná se o žádnou zášť vůči Jance, motivací je velký strach o ni, o to, co by nejen Jance, ale celé její rodině mohli jiní udělat, kdyby se o návštěvách dozvěděli. Blízkému rodinnému přítelovi Josefovi, který je plný optimismu, jsou rovněž připisovány jen kladné vlastnosti. V mnoha pasážích se čtenář dočte, že tyto osoby během války neztratily svoji tvář, srdce ani rozum, a často je viditelné, že židovská rasa je nejednou čestnější a charakternější nežli rasa čistá. Janka – protagonistka díla – je velice tvrdohlavé děvče, ale díky své povaze dokáže pomoci nejednomu člověku. Všichni hrdinové jsou nuceni během jednoho roku velmi rychle dospět a řešit otázky, které jsou pro děti nepatřičné. Vidíme to jak u sester Goldmanových, tak i na Jance, a to zejména v poslední části knihy. To, že jsou na děti kladeny nepřiměřené nároky doby, se autorka snaží přiblížit na několika epizodách, které se zpočátku zdají být malicherné, ale vyústí v neúnosné momenty, jež dětská duše není schopna unést.

Dílo je psáno er-formou, a to z pohledu Janky. Díky tomu je celý příběh dětskému čtenáři mnohem více přiblížen. Samozřejmě se zde nalézají informace, kterým dětský recipient stěží rozumí, ať už to jsou narážky na válku, fakta, historické informace o židovství, nebo také nepřehledný počet aposiopese, kterou autorka užívá zejména v situacích, jež jsou nepříjemné. Velmi často je užívána hovorová čeština, zejména v mluvě dětí, aby vykreslila jejich věk a spontánnost. Setkáme se i s angličtinou, ze které jsou odvozena jednotlivá jména princezen, tak i názvy Karamelové říše. Nechybí ani dialekt a vulgarismy, jež jsou užity jak dětmi, tak nacisty. Objevují se samozřejmě i germanismy, zvláště v nápisech na ulicích a ve výuce. Někteří žáci se němčinu snaží bojkotovat, ale autorka se nenásilně pokusila prostřednictvím učitelky Zounarové ukázat, že jazyk nenese vinu za skutky svého národa.

Součástí příběhu je i parafrázování Bible. Zatímco děti utíkají před útrapami druhé světové války do pohádkového království, dospělé osoby se snaží najít útěchu a naději v Bibli. Přijetí osudu, smíření se s ním, ať už bude jakýkoliv, umožňuje neárijským osobám vést do jisté míry klasický život, zároveň autorka líčí, jak na základě modliteb a upínání se do minulosti si dodávali sílu. Popis židovské minulosti je vysvětlován s mírnou nadsázkou a konfrontován se současnou skličující situací.

„No třeba, že už by si Pán Bůh mohl pro změnu vyvolit zas jiný národ,“ řekla Dina. Janka se na ni nechápavě podívala, ale vysvětlení jí poskytla Eva: „V Bibli se říká o Židech, že jsou vyvolený národ, víš.“ „No,“ řekla Míša. „Nebo ten o Mojžíšovi, že udělal děsnou chybu, když vyvedl Židy z Egypta. Kdyby nás tam byl nechal, tak jsme dnes mohli patřit pod Angličany a Hitler by na nás nemoh.“⁴²

Ač se příběh odehrává na pozadí války, celé dílo provází humor. Autorka se snažila snížit dobové napětí s vynikajícím úspěchem. Zvládla ho vložit i do vyostřených okamžiků, a tím vyvolala jakousi vyrovnanost. Protože téma války způsobuje neustálou beznaděj a strach, je v knize rovněž odlehčována anekdotami na biblické příběhy. Téma války je sice hlavním motivem díla, ale nehovoří se o ní přímo. Je jakýmsi pozadím celého příběhu. Zdrženlivost autorky je patrná zejména v tom, že výrazněji než děti ji prožívají dospělí. Na pozadí díla se objevují i historické události, jež se odehrály během války. Je zde popsáno bombardování Anglie, převrat v Jugoslávii či postupy Němců. Tyto události jsou pro hlavní aktéry jakousi nadějí na skončení války. Nespočetněkrát se v díle objevují

⁴² BOŘKOVCOVÁ, H.: *Zakázané holky*. Praha: Albatros, 1995. s. 91

myšlenky, že tato tisíciletá říše bude tou nejkratší v dějinách, že se to musí přeci brzy změnit. Nejen dětem, ale zejména dospělým se stávají právě tyto myšlenky oporou pro přežití

Kniha v sobě nese mnoho momentů, které jsou do jisté míry shodné s autorčiným životem. Rovněž i osud a příjmení rodiny Goldmannů. Matylda Goldmannová, která byla nejlepší přítelkyní Hany Bořkovcové, byla se svou rodinou deportována do Terezína. Stejně tak, jako se Janka nestihla rozloučit s Dinou, ani autorka se nemohla rozloučit s ní, protože museli narukovat okamžitě. Pravděpodobně zde dochází k inspiraci nejen v případě příjmení, ale i osudu.

4.2. John Boyne

Spisovatel John Boyne se narodil 30. dubna 1971 v Dublinu. Od svých dvanácti let tíhl k literatuře, proto po střední škole začal studovat dublinskou Trinity College, obor anglická literatura. Posléze začal studovat na proslulé University of East Anglia ve městě Norwich, jeho oborem se stalo tvůrčí psaní, následně získal cenu Curtis Brown⁴³ za svůj literární příspěvek.

Již od útlého věku se věnoval literatuře. Za svá nejoblíbenější díla považoval Robinsona Crusoa, Ostrov pokladů či Hrabě Monte Christo. Svou kariéru začal krátkými příběhy. Napsal velké množství povídek, ze kterých publikoval přibližně sedmdesát. Jeho debutovou povídkou bylo vyprávění nesoucí název *Entertainments Jar*.

Po úspěšných povídkách se ponořil do psaní beletrie určené dospělému čtenáři. V roce 2000 mu vyšel první román s názvem *The thief of time*. Jeho debutová kniha byla dobře hodnocena, stala se oblíbenou a díky ní se dostal do povědomí čtenářů. Následně pokračoval ve své tvorbě pro dospělé s publikacemi *The Congress of Rough Riders* (2001), *Crippen* (2004), *Next of Kin* (2006), *Mutiny: a Novel of the Bounty* (2008), *The House of Special Purpose* (2009), *The Absolutist* (2011), *This House Is Haunted* (2013), *A History of Loneliness* (2014), *The Heart's Invisible Furies* (2016).

V roce 2006 svůj zájem posunul i k literatuře určené pro děti a mládež. Ihned jeho první dílo *The Boy in the Striped Pyjamas* (Chlapec v pruhovaném pyžamu) sklidilo ohromný úspěch. Díky této knize se stal známým a oblíbeným spisovatelem. Na základě tohoto úspěchu v produkci děl věnované dětem a mládeži pokračoval. Jedná se o díla *Noah Barleywater Runs Away* (2010), *The Terrible Thing That Happened To Barnaby Brocket* (2012), *Stay Where You Are And Then Leave* (2013), *The Boy at the Top of the Mountain* (2015).

Během své literární tvorby určené jak dospělým, tak i dětem a mládeži získal několik ocenění. Z děl věnovaných dospělému recipientovi se jedná o román *The Absolutist*, za který obdržel Mezinárodní literární cenu Dublin. Za dílo *A History of Loneliness* získal nominaci na Irish Book Awards v kategorii Novela roku. Mnohem více ocenění však obdržel za svá díla věnovaná dětem a mládeži. Téměř veškeré jeho publikace získaly nominaci na Dětskou knihu roku, ale nejvíce slávy obdržela novela

⁴³ Curtis Brown award je cena udělována jednou z nejstarších literárních agentur v Evropě prostřednictvím University of East Anglia.

Chlapec v pruhovaném pyžamu. Stala se vítězem v soutěži Irish Book Awards Children's Book of the Year, Irish Book Awards Radio 1 Book of the Year. Ve Španělsku obdržela cenu Qué Leer Award Best International Novel of the Year. I přesto, že kniha byla nejednou oceněna, našla si i své kritiky. Zejména bylo spisovateli vyčítáno, že se pokusil trivializovat hrůzy vojenských táborů založených Německem za druhé světové války a zároveň vybízí děti k tomu, aby tyto závažné problémy byly brány na lehkou váhu.

4.2.2. Chlapec v pruhovaném pyžamu

Dílo *Chlapec v pruhovaném pyžamu*⁴⁴ vyšlo poprvé v roce 2006 v nakladatelství David Fickling Books ve Velké Británii. Roku 2008 byla kniha přeložena do českého jazyka Jarkou Stuchlíkovou, jež je českou překladatelkou a antropoložkou. John Boyne se stejně jako Hana Bořkovcová snaží přiblížit útrapy druhé světové války dětskému a dospívajícímu čtenáři. Ačkoliv se autor brání označení díla za literaturu pro děti a mládež, je za ni všeobecně považována. Ale dle Johna Boyne si i dospělý čtenář najde ne jeden důvod, proč si tuto publikaci přečíst.

Kniha se stala bestsellerem po celém světě. Byla přeložena již do více jak 45 jazyků a získávala řadu literárních ocenění. V roce 2008 se dočkala i filmového zpracování pod stejnojmenným názvem, jeho režisérem a scenáristou je Mark Herman.

Primárním cílem, obdobně jako u *Zakázaných holek* od Hany Bořkovcové, je ukázat čtenáři hrůzostrašnou minulost druhé světové války, a to smířlivým a do jisté míry realistickým způsobem. I když existují pochybnosti o reálnosti děje (například zda by se chlapci opravdu mohli stýkat tak dlouho, aniž by na ně ostražina tábora nepřišla), jeví se důvěryhodně. V obou dílech najdeme velmi často podobné znaky, ať už se jedná o názory různých lidí na válku, nebo o zachycení silného přátelství dvou dětí – chlapců, které je rovněž nevhodné, protože je mezi árijcem a Židem. Na rozdíl od *Zakázaných holek* se zde autor nesnaží poukázat na absurditu norimberských zákonů, ale jedná se spíše o naivní pohled židovského chlapce a ještě více naivního árijského chlapce na skutečnost.

Kniha nese název *Chlapec v pruhovaném pyžamu*, což přesně vystihuje obsah celého příběhu. Hlavní hrdina Bruno, jenž je árijec, se seznamuje s chlapcem, který může nosit celý den pruhované pyžamo a ocitá se na druhé straně vysokého plotu. Již z názvu díla sálá do jisté míry dětská naivita, že chlapec zaměňuje pyžamo s vězeňským

⁴⁴ Originální název: The Boy in The Striped Pyjamas

mundúrem. Obal knihy v českém vydání je tvořen ilustrací, na které se nachází hlava malého chlapce, na níž je postavené jablko. Ilustrace jablka může mít několik symbolik. „*Lze ho chápat jako symbol poznání, k němuž dospívá hrdina příběhu (může jít o biblický příběh Adama a Evy a jablko ze stromu poznání, poznání také symbolizují například zlatá jablka Hesperidek v příběhu o Héraklovi), obrázek může také evokovat příběh o Vilému Tellovi a jeho synkovi Walterovi, jemuž otec na rozkaz místodržitele Gesslera může zachránit život právě sestřelením jablka z hlavy.*“⁴⁵

Dílo je rozděleno do 20 kapitol, jejichž názvy evokují obsah celé kapitoly (Bruno udělá objev, Nový dům, Co viděli oknem, Vstup zakázán, a to bez výjimky, za všech okolností, Proč se babička rozzlobila, Bruno si vzpomněl, že ho dříve bavilo bádát a zkoumat, Fíra, Jak si Bruno vymyslel věrohodnou lež aj.).

Děj je místně i časově ukotven. Vyprávění začíná v Berlíně, kde Brunova rodina bydlí, posléze se přesouváme do nového domu komandanta, což je Brunův otec, nedaleko koncentračního tábora Osvětim. Veškerý děj se odehrává buďto v tomto domě, či nedaleko koncentračního tábora, a to kolem roku 1943. Oba domy jsou velmi podrobně popsány „*Dům, kde bydleli, byl opravdu nádherný. Měl pět pater, když se počítal i suterén (...). Pak se ovšem musel připočítat i podkrovní pokojíček se šikmými okny, kde Bruno, když si stoupl na špičky a pevně se pověsil na rám, měl celý Berlín jako na dlani.*“⁴⁶ Nejlepší na tomto domě se mu však jevilo zábradlí, po kterém mohl klouzat, a to, že jeho babička a děda bydleli tak blízko. „*Jejich berlínský dům stál v tiché ulici mezi dalšími prostornými vilami (...). Bydleli v nich chlapci, ke kterým si chodil hrát (pokud to byli kamarádi), anebo se jim naopak vyhýbal (pokud to kamarádi nebyli). Jenže tento dům stál úplně opuštěně uprostřed prázdného pustého okolí, široko daleko tady nebyl žádný jiný dům, a to znamenalo, že tu nikde nejsou jiné rodiny a žádní hoši, se kterými by si mohl hrát, kamarádi nekamarádi.*“⁴⁷ Příběh je vyprávěn přibližně během jednoho roku stejně jako v *Zakázaných holkách* a nese v sobě určitou dějovou posloupnost, nejednou se však vracíme retrospektivně zpátky do Berlína, abychom Brunovým očima pochopili bližší souvislosti, které se během příběhu objevují. Nejedná se pouze o doplňkový text, ale jsou zde zaznamenány i zásadní události, které razantně ovlivnily Brunův život. Jedná se například o návštěvu Fírera (Adolfa Hitlera) s Evou Braunovou v jejich domě v Berlíně, kvůli které se musí odstěhovat. Rovněž se vracíme ve vzpomínkách na babičku

⁴⁵ ČEŇKOVÁ, J.: *Válečné dětství (1939-1945) a mládí v literatuře a publicistice*. Praha: Karolinum, 2016. s. 199

⁴⁶ BOYNE, J.: *Chlapec v pruhovaném pyžamu*. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 10

⁴⁷ Tamtéž, s. 15.

a čas trávený s ní. Veškerá místa a události jsou popisovány prostřednictvím Bruna, což příběhu přidává ještě více na autentičnosti.

Děj začíná běžným dnem, kdy se devítiletý chlapec Bruno vrací ze školy domů a ve svém pokoji spatří služebnou Marii, jak mu balí veškeré věci ze skříně do kufrů. V té chvíli se jako hlavní problém jeví fakt, že by mohla ve skříně objevit všechny jeho poklady, o kterých nesmí nikdo vědět. Dětská jednoduchost v uvažování je ihned v úvodu, kdy si malý Bruno myslí, že provedl něco špatného, choval se neposlušně či říkal nahlas slova, která mu byla zakázána. Až z úst matky se čtenář dozvídá pravý důvod jejich odjezdu – jeho otec je Fírerem převelen na novou pozici. „*Ale kam? Kam to přesně jedeme? Proč nemůžeme zůstat tady?*“ „*Kvůli otcově práci,*“ *odpověděla matka stručně. „Víš přece, jak je důležitá.“ „To jistě,“ souhlasil Bruno (...).*“⁴⁸ Dalším neřešitelným problémem se pro Bruna stává opuštění svých nejlepších přátel Karla, Daniela a Martina, kteří jsou pro něj kamarádi na život a na smrt. Není to jen Bruno, kdo je nešťastný, ale i matka a služebná Marie jsou smutné, že musejí opustit Berlín. Po příjezdu do nového domu, který se nachází v Polsku, uprostřed lesa, kde nejsou žádní sousedé, je Bruno velice nešťastný. Nemá žádné kamarády, nikoho, s kým by mohl podnikat svá oblíbená dobrodružství a dělat objevitelské výpravy. Cítí se velice osamělý, tuto skutečnost prohlubuje i další událost, a to smrt jeho babičky, kterou museli společně s dědou nechat v Berlíně a mnoho měsíců se s ní neviděl. Jednoho dne se však Bruno rozhodne skoncovat s nudou a vydá se na výpravu k vysokému plotu, na který viděl z jeho pokoje. Za tímto plotem se nacházelo mnoho baráčku a lidí. Navštěvovat toto místo měl přísně zakázané. S nadějí, že si najde nové kamarády, tento zákaz porušil. „*(...) v tu chvíli se daleko na obzoru objevila drobná tečka. (...) Nohy ho nesly až k té vzdálené tečce, z níž se mezitím stala skvrna a ze skvrny se rychle udělala kaňka. A z kaňky se záhy stala figurka, a když Bruno přišel ještě blíž, zjistil, že to není ani tečka, ani skvrna, ani kaňka, ani figurka, ale postava. Byl to chlapec.*“⁴⁹

Kniha je tvořena hlavní vyprávěcí linií, která je založena na zakázaném přátelství mezi árijcem Brunem, synem nacistického velitele, a Šmuelem, židovským chlapcem uvězněným v koncentračním táboře Osvětim. I když se každý nachází na jiné straně plotu s ostnatým drátem, dokáží si najít společnou cestu, jak své přátelství udržet. Ač si to ani jeden neuvědomuje, jejich životy jsou vzájemně propleteny, ať už se jedná o postavy v díle, nebo o drobné motivy. Jedním z nich například je jejich datum narození, chlapci

⁴⁸ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 9

⁴⁹ Tamtéž, s. 85.

zjistí, že jsou stejně staří, dokonce se narodili ve stejný den, z toho usoudí, že musejí být dvojčata. „*Tobě je teda taky devět roků.*“ „*Ano. Není to divné?*“ „*Je to moc divné. Protože tady na té straně plotu je spousta Šmuelů, ale ještě nikdy jsem se nesetkal s někým, kdo by měl narozeniny ve stejný den jako já.*“ „*Takže jsme vlastně dvojčata.*“ „*To tak trochu jsme.*“⁵⁰ Oba se nacházejí v tísnivé situaci a vzájemně si dokáží pomoci. Bruno je sice chráněn před útrapy druhé světové války, ale odvezen z Berlína, bez kamarádů, cítí se velice sám. Zatímco Šmuela nikdo před násilím nechrání, žije v trýznivých podmínkách o hladu a násilí. Stávají se z nich velcí přátelé opět na život a na smrt, a tím je umírněna Brunova těžkost samoty. Bruno naopak začne nosit jídlo Šmelovi, čímž pomůže on jemu. Jednou z postav, jež tyto dva životy propojuje, je poručík Kotler. Jedná se o muže, kterého nenávidí oba dva chlapci a bojí se ho. Pohybuje se jak v Brunově domě, kde se snaží pomáhat otci, tak v koncentračním táboře, kde se chová velmi surově. „*Co je ti? Vypadáš, jako by se ti chtělo zvracet.*“ „*Já o něm nechci mluvit.*“ „*O kom?*“ „*O poručíkovi Kotlerovi. Mám z něj hrozný strach.*“ „*Já z něj mám taky strach,*“ přiznal se Bruno. „*Je to surovec. A divně smrdí. To bude tou kolínskou, co si na sebe lije.*“⁵¹ Rovněž je to i otec Bruna, který je propojuje a vyskytuje se na obou stranách plotu. Zatímco Bruno má o otci jen kladné smýšlení a je přesvědčený, že on se nechová jako ostatní vojáci, Šmuel nedokáže pochopit, jak někdo tak zlý může mít natolik hodného syna.

Přátelé se scházejí velice často, každý sedává na jedné straně plotu a povídají si. Jak oni sami vědí, je to zvláštní přátelství, protože si spolu nikdy společně nehráli, jako to dělávali s ostatními chlapci, ale pouze si povídali. Ne vždy je však jejich rozhovor příjemný. Nejednou dojde k výměně názorů, kde spolu vzájemně nesouhlasí, ať už se jedná o život na opačných stranách plotů, o názory na státy, ze kterých pocházejí, nebo budoucí povolání, které chtějí vykonávat. Každý žije zcela odlišným způsobem a není schopný pochopit toho druhého. Bruno chce být v dospělosti vojákem, jako je jeho otec, protože nosí krásnou uniformu, Šmuel zase nedokáže pochopit, že by chtěl být někým, kdo dokáže být natolik zlý. Bruno si žije v jakési „bublině“, zatímco Šmuel, i když je stejně starý, má realističtější pohled na svět. Je však nutné tyto rozhovory brát s jemnou nadsázkou, protože se do nich razantně promítá dětská prostoduchost a důvěřivost a zároveň jsou velmi ovlivněny prostředím, ve kterém se pohybují, a názory dospělých lidí. Například Šmuel je chlapec z Polska, ale Bruno nemá Polsko rád, je to země zrádců,

⁵⁰ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 88

⁵¹ Tamtéž, s. 111.

protože to říkal jeho otec. Postupem času prochází jejich vztah vývojem, s každým setkáním graduje a díky informacím, jež se čtenář dozvídá, se tento vztah jeví velmi věrohodně.

Vyprávění je doplňováno mnoha otázkami, na které se Bruno snaží nalézt odpověď – proč musí nosit všichni farmáři za plotem stejná pruhovaná pyžama, kdo určil, že oni budou mít pyžama, zatímco on musí chodit normálně oblečený, k jakému účelu je vysoký plot, který odděluje farmu a jejich svět, k čemu slouží vysoké komíny, které jsou na dohled, a co se v nich pálí, proč vojáci mohou k nim za plot na návštěvu, ale farmáři k nim ne? Často se snaží nalézt odpovědi sám, bez pomoci ostatních. Čtenáři je dovoleno pozorovat myšlenkové uvažování Bruna, čímž je možné vidět dětskou naivitu a nepochopitelnost jednotlivých faktů, které se kolem něj děly. Někdy se však dozvídáme pravdu a reálná fakta prostřednictvím dospělých lidí, jako tomu bylo v *Zakázaných holkách*, kde se dospělé osoby staly „učiteli“ a snažily se citlivým způsobem dětem odpovídat. Nejčastěji je to zde maminka Bruna, která se mu opatrně snaží vysvětlit jen to nejnnutnější, protože ho stále chce ochránit před střízlivými informacemi, jež se kolem nich dějí. Rovněž i jejich služebná Marie se snaží Brunovi pomoci při hledání odpovědi, ale ona sama má velký strach mluvit o realitě, proto je nejčastěji Bruno umlčen odpovědí, že je ještě příliš malý na takovéto informace. Autor zvolil velmi nenásilný způsob, jak čtenáři přiblížit dobu, která ovlivnila osudy milionů lidí. Ne zvolil moralistický či poučný přístup, jen podává informace v plné syrovosti, které jsou však chápány s velkou naivitou. Stejně jako Hana Bořkovicová, tak i John Boyne předpokládá jistou znalost čtenáře ohledně druhé světové války a holocaustu, protože mnoho faktických informací nechává bez povšimnutí či jsou vysvětleny prostřednictvím uvažování Bruna, tudíž čtenář, který například od začátku neví, že se jedná o koncentrační tábor, se během četby tuto skutečnost vůbec nedozví. Autor se snažil do jisté míry v díle filosofovat, měl v plánu zařadit do díla velice prosté otázky, ale zároveň otázky, které si klademe neustále a rovněž se snažíme hledat odpovědi, a stejně tak usiloval o to, abychom nikdy nezapomněli, jaká byla příčina toho, že musí být položeny. Nejednou se však objevují otázky, které jsou příliš složité na to, aby je řešil devítiletý chlapec. „*V čem ale spočíval ten rozdíl? Dále, kdo rozhoduje o tom, kdo má mít na sobě pruhované pyžamo a kdo uniformu?*“⁵²

V *Zakázaných holkách* jsme se u protagonistů díla setkávali s nesouhlasem ohledně války. V díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu* se tento názor nevyskytuje. Oba

⁵² BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 81

chlapci jsou příliš malí na to, aby zastávali určitý postoj, žijí v jakési nevědomosti. U dospělých lidí je tomu však opakem. Na jedné straně stojí lidé, kteří jsou hrdí árijci, na druhé ti, kteří s válkou a holocaustem nesouhlasí, ale těch je v díle velmi málo, a to zejména kvůli tomu, že se neustále pohybujeme v prostředí nacistické rodiny, zatímco v *Zakázaných holkách* tomu bylo naopak. Ale i přesto se v rodině najdou postavy, které dávají svůj jasný nesouhlas velmi najevo. Jedná se zejména o babičku, která je velmi nešťastná, že její syn je příslušníkem SS, a dokonce se stal hlavním vůdcem Osvětimi. Proto také rodina odjíždí do nového domu bez ní a nadále s ní neudržuje kontakt. „*Vypadat dobře v uniformách. Jednoduše si ji navlečete a potom v ní pácháte všechna ta zvěrstva. Jak já se stydím!*“⁵³ Stejně tak i v promluvách Brunovy maminky je patrné, že s válkou nesouhlasí. Nedokáže pochopit, co se odehrává za vysokým plotem s lidmi a už vůbec ne, jak někdo může považovat vraždění za práci.

V díle se vyskytuje mnoho postav. Hlavním hrdinou je devítiletý chlapec Bruno, který pochází z nacistické rodiny. Je menšího vzrůstu, což ho velice trápí. Ostatní jeho spolužáci byli mnohem větší a jeho handicap se stával terčem posměchu, a to zejména od jeho sestry. I přesto, že ve světě zuří válka, on je od ní ochráněn, žije v blahé nevědomosti a poměrně spokojeným životem. Je velmi dobře vychován. Ví, co se sluší a patří, má v sobě velkou pokoru a nikdy se k nikomu nechová zle, zároveň mu ubližují situace, když vidí, že je zlo pácháno na někom v jeho okolí.

Druhým protagonistou je rovněž devítiletý chlapec Šmuel, Žid. Ocitá se na druhé straně plotu a o jeho životě se autor příliš nedozví. Ač je hlavním hrdinou díla, je čtenáři do jisté míry mnoho informací utajeno. Jasně je, že než přicestoval do Osvětimi, žil spokojený život v Polsku. Ostatní postavy příběhu jsou popisovány především na základě jejich jednání a chování. Hana Bořkovicová využila v *Zakázaných holkách* momenty, aby čtenáři ukázala, která postava jedná správně a která nikoliv. John Boyn nechává pouze na uvážení čtenáře, zda řadí jednotlivé postavy k těm správných, či záporných. Na základě chování, myšlení a činu osob si recipient udělá svou vlastní představu, kam danou postavu zařadit. Samozřejmě, že autor užil jak kladných, tak i záporných hrdinů, ale u některých může být čtenář v rozpacích (například Brunův otec).

Brunova matka je v knize nazývána deminutivem maminka, na rozdíl od jeho otce. Díky tomu je také dotvořen vztah k rodičům. Zatímco matka je pro něj ochránkyní, otec vystupuje v roli pedanta a člověka, ke kterému má velký respekt. Stejně jako Bruno,

⁵³ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 75

tak i ona je nešťastná, že se musí stěhovat, a nové prostředí ji velice ničí. Na základě všech souvislostí začne podléhat alkoholu, udržovat intimní vztah s poručíkem Kotlerem a s otcem se velmi často hádají. Postupem času si však prosadí svou a má se s dětmi vrátit zpět do Berlína.

Brunův otec je charakterizován v knize záhadně. Vznáší se kolem něho mnoho tajemství a vystupuje zde jako velká autorita, proto se jejich vztah pohybuje pouze na formální úrovni. Jejich vztah není natolik srdečný jako s ostatními členy rodiny. „*Otec nebyl z těch, co člověka často objímají, na rozdíl od maminky a babičky, které naopak objímaly a mlaskavě líbaly až moc.*“⁵⁴ Dalším členem jejich rodiny je Brunova třináctiletá sestra Gretel, kterou Bruno nazývá Beznadějný případ. Jejich vzájemné popichování a urážení v sobě skrývá prototyp sourozenecké lásky. Často si s kamarádkami dělá z Bruna legraci, cítí se velmi dospěle (avšak vlastní velkou sbírku panenek, které jsou jejími kamarádkami v Oušicu) a je tajně zamilována do poručíka Kotlera. Společně s rodinou se stěhuje i služebná Marie. Zatímco Bruno se k ní chová mile a zdvořile, její otec s ní opovrhuje a uráží ji. Paradoxem je fakt, že právě ona komunikuje s Brunem mnohem častěji jak jeho rodiče a hraje největší roli „pedagoga“, díky kterému se dozvídáme jednotlivé informace ohledně války.

Poručík Kotler je prototypem mladého nacisty. Jedná se o velmi krutého člověka, kterého se oba chlapci nesmírně bojí. Stejně tak silně vlastenecké názory sdílí i jejich učitel Herr Liszt. Jedná se spíše o fanatického nacistu, který se snaží své antisemitistické názory prostřednictvím dějepisu vtěsnat do myšlení Bruna i Gretel. „*Je potřeba vytáhnout vás za vlasy z těch vašich pohádek a poučit vás, odkud vlastně pocházíte. A zároveň vám vysvětlit, jaké obrovské křivdy na vás byly páhány.*“⁵⁵

Dílo je psáno v er-formě. Příběh je vyprávěn očima malého chlapce, díky kterému se celá událost jeví velmi věrohodně a zároveň je čtenáři děj více přiblížen. Obdobně jako v *Zakázaných holkách* se zde objeví informace, které dětský čtenář stěží pochopí. Celé dílo je psáno spisovnou češtinou. Zvláště pak u dětí je uplatněna taková mluva, která je až nepřirozeně spisovná. Především Bruno užívá slova, která jsou na devítiletého chlapce příliš vyspělá (tudíž, opáčil aj.). Prostřednictvím jazyka je znázorněna konvenční a přísná výchova tehdejší doby. Otázkou však zůstává, zda je tomu opravdu tak i v originále, či zda je jazyk upraven na základě překladu.

⁵⁴ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 40

⁵⁵ Tamtéž, s. 79.

Zatímco válečná tematika je v *Zakázaných holkách* na předním místě a objevují se i skutečné události (vylodění v Chorvatsku, bombardování Anglie), v díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu* nejsou nikterak zmiňovány historické souvislosti. Je zde však zpracována látka, která je do jisté míry založena na částečně skutečných událostech, a to minimálně ve smyslu vylíčení hrůz, násilí a absurdity likvidační mašinerie. Události začínají zatýkáním Židů v Krakově, kdy museli opustit vlastní dům, jejich vyhnání do ghetta, kde žili s několika rodinami v jedné místnosti. Následují převozy „dobyčáky“ do koncentračního tábora. „*Načež přijeli vojáci s velkými nákladáky,“ pokračoval Šmuel. „všem poručili, že musí z domů ven. Spousta lidí nechtěla a snažila se někde schovat, ale mám dojem, že je nakonec všechny pochytili. Ty nákladáky nás dovezly k vlakům a ten vlak...“ Tady se odmlčel a kousl se do rtu. Bruno měl pocit, že se dá do pláče, a nemohl pochopit proč. „Ten vlak byl příšerný. Byli jsme v těch vagonech tak strašně nacpaní. Nebyl tam vůbec vzduch, jenom strašný smrad.“⁵⁶ A samozřejmě se v díle nevyhne konečnému řešení židovské otázky. Vše je popisováno ústy Šmuela Brunovi, který však nedokáže zcela nic pochopit, vždy se téma snaží odlehčit či obrátit na jeho stranu, že on má přeci také zlou sestru, rovněž musel cestovat do Polska vlakem, a kdyby jen trochu tušil, jak museli ostatní lidé cestovat v přeplněných vlacích, nabídl by jim jejich vlak. Autor si však od reálných historických událostí udržoval odstup, protože vše, co by se týkalo skutečných faktů, vypouští prostřednictvím tří teček. Daná informace je vždy nakousnuta, ale nikdy nedořečena.*

Nejednou se v příběhu objevují napínavé momenty. Nejenže jsou to veškeré Brunovy návštěvy u ostnatého plotu. Zde čtenář napínavě vyčkává, zda budou tato setkání odhalena, a to jak ze strany rodičů, tak zejména ze strany vojáků z koncentračního tábora. Za napínavou situaci můžeme označit i Brunovo zranění. Při dětském nápadu udělat ze staré pneumatiky houpačku si ošklivě poraní koleno. Následně je ošetřen služebníkem Pavlem, o kterém se později dozvíme, že je Žid z koncentračního tábora a vykonává u nich podřadné práce. Jakmile by však tuto informaci zjistil Brunův otec, byl by Pavel velice potrestán za to, že se přiblížil k jeho rodině. Vše však zachrání Brunova matka. Pravděpodobně nejnapínavějším momentem je situace, kdy se setkává Bruno se Šmuelem u nich v kuchyni. Brunova rodina očekává důležitou návštěvu, při které je nutné zařídit mnoho věcí, tudíž jsou na pomoc přizváni i někteří vězni, mezi nimiž je i Šmuel. Bruno mu nabídne zbytky od oběda a Šmuel přes ohromný strach, že by ho mohl nachytat poručík Kotler, jídlo přijme. Chlapci jsou přistiženi a dochází k vyostření situace.

⁵⁶ BOYNE, J.: *Chlapec v pruhovaném pyžamu*. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 102

Zatímco Šmuel se snaží vysvětlit, že Bruna zná, on ho raději zapře, aby nebyl také potrestán. Tento moment je pro jejich přátelství zásadní. Bruno je velice nešťastný, dochází mu, že jako přítel selhal, a nesmírně se stydí, proto je nutné, aby tuto zradu odčinil.

Násilí se rovněž nevyhneme, i když není popsáno přímo. Z dílčích informací si recipient, a to i dětský, dokáže jednoduše poskládat, co se odehrálo. Jedná se především o násilí páchané na Židech z Osvětimi. „Často pozoroval, že se lidé z jeho strany plotu ocitli na druhé straně, a zároveň bylo jasné, kdo komu poroučí. Pyžamoví lidé se bleskově stavěli do pozoru, kdykoliv se ocitli poblíž vojáků, někdy padali na zem a mnohokrát se stalo, že se z té země už nezvedli a museli být odneseni.“⁵⁷ Mnohdy není násilí uchráněn ani hlavní hrdina Bruno, i přesto, že nikdy není pácháno na něm. Stává se jeho součástí či pozorovatelem. Na druhém hlavním hrdinovi Šmuelovi násilí již vykonáváno je. Například právě po sněžení zbytků jídla v kuchyni Šmuel týden nepřichází k plotu, aby si mohli chlapci povídat. Posléze se zde objeví, ale je celý zmlácený. Bruno jeho obličej nepoznává. Během celého příběhu přichází Šmuel mnohokrát s podlitinami na obličej, nikdy ne však v takovém množství. Bruno se stane přímým pozorovatelem násilí i u nich doma, kdy je u večeře zbit jejich sluha Pavel či je zastřelen jejich pes, protože příliš štěkal. Vždy je toto zlo pácháno ze strany poručíka Kotlera. Nejen násilí, ale i smrt je součástí příběhu. I když přímo tematizována je pouze u Brunovy babičky, která umřela na stáří, i Šmuelův děda a otec v knize umírají. Tyto dvě události však nejsou popsány přímo, čtenář se pouze dozvídá informaci, že již delší dobu v koncentračním táboře nemohou najít dědu a nedlouho nato jeho otec odešel vykonat určitou práci, ze které se již nevrátil.

V závěru se stejně jako v *Zakázaných holkách* špatnému konci nevyhneme. I zde dochází k razantnímu obratu a velmi rychlému spádu děje. Šmuel je velmi nešťastný ze ztráty svého otce, a tak se Bruno nabídne, že mu ho pomůže najít. Oba chlapci to vidí jako velké dobrodružství. Kvůli vším, které se objevily u nich doma, je Bruno ostříhán dohola, Šmuel mu sežene stejný vězeňský mundúr a z Bruna se stal úplně stejný chlapec, jako byl Šmuel, jen o malinko tlustší. Pod uvolněným plotem se dostal na druhou stranu. Jediné, co po sobě zanechal, byla hromádka oblečení, kterou nechal ležet u plotu. Bruno zjišťuje, jak otřesné podmínky panují na druhé straně plotu, je vytrhnut ze své „bubliny“ představ a střetává se tváří v tvář s krutou realitou. „Bruno vyjeveně zíral na všechno kolem sebe. Ve své bujné představivosti si maloval, že všechny ty baráky obývají samé

⁵⁷ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 81

šťastné rodiny, že lidé sedávají venku v houpacích židličkách a vyprávějí si (...). Myslel, že chlapci a děvčata, kteří tu pobývají, se sdružují do skupinek, kluci pak hrají tenis nebo fotbal a holky si malují panáka a skáčou. (...) Teď ale zjišťoval, že nic z toho, co si představoval, tu zkrátka nebylo. (...) Místo toho tu byla spousta všelijakých lidí, posedávali v hloučkách, upřeně zírali do země a vypadali úplně zoufale. Jedno měli společné: byli strašlivě vyzáblí, měli zapadlé oči a byli holohlaví.“⁵⁸

V tento moment dochází k razantnímu zvratu. Napjatou situaci podtrhuje nepříznivé počasí, které dodává ději otřesnou atmosféru. Hustě prší a je bouřka. Bruno se chce vrátit zpátky domů, ale najednou už není cesty zpět. Nešťastnou náhodou se dostávají k hloučku lidí, kteří jsou nuceni dát se na pochod k budovám s vysokým komínem. Dětská naivita přetrvává do posledních okamžiků, protože věří, že se jdou pouze schovat před deštěm. Smrt či konečné řešení zde opět není nikterak charakterizováno či popsáno. Konec je však jasně daný. Do poslední chvíle jsou ale chlapci spolu. Stejně jak jejich přátelství začalo – podáním ruky –, tak také končí. „*Pak nastala černočerná tma a rozpoutal se strašlivý chaos, ale přesto přese všechno Bruno dál pevně držel Šmuelovu ruku ve své a nic na světě by ho nepřimělo, aby ji pustil.“⁵⁹*

Zatímco ve filmové adaptaci se snaží celá rodina Bruna ihned zachránit a vydá se do tábora, v literární předloze je tomu jinak. Pravdy, co se stalo s jejich synem, se otec dopátrá až po několika měsících. Rodina se vrátila zpátky do Berlína, kdežto otec v Polsku zůstal. Všichni důstojníci ho nenáviděli, protože je neustále komandoval ve snaze, že najdou Bruna. „*Jednoho dne si vytvořil určitou teorii, co se asi mohlo stát. Vrátil se zpátky k tomu místu u plotu, kde byla před rokem objevena ta hromádka šatů. (...) A přitom zjistil, že spodek plotu není u země zajištěný tak pevně jako jinde, a když se trochu nadzvedl, vznikla dost velká mezera, aby dovolila malému tělíčku (třeba chlapce) se skrze ni protáhnout. Otec se zadíval do dálky a pak už mu vlastní logika napověděla, co bylo dál.“⁶⁰* V úplném závěru díla se dozvídáme, že Osvětim byla osvobozena vojáky jiné armády. Otcí bylo nařízeno, aby šel s nimi, což se pro něj stalo vysvobozením a zároveň rezignací na život.

Začátek díla i jeho závěr je provázen stejnou myšlenkou, která se v přeneseném významu mění v realitu. Jedná se o Brunovy přátele. V Berlíně má tři kamarády, se kterými má velmi silné pouto a považuje je za to nejdůležitější. Po přestěhování a

⁵⁸ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 161

⁵⁹ Tamtéž, s. 165.

⁶⁰ Tamtéž, s. 167.

postupem času na ně zapomíná, mnohokrát váhá, jak se vůbec jmenovali. V Berlíně je považoval za kamarády na život a na smrt. Jedná se spíše o nadsázku a tato smrt je v přeneseném významu realizována prostřednictvím přestěhování. Naproti tomu v novém domově nachází Šmuela, ze kterého se vyvinul opravdový přítel a jejichž kamarádství končí opravdovou smrtí. „*Vždyť je to jedno, jestli si je pamatují, nebo ne. Stejně to už nejsou moji nejlepší přátelé.*“ *Shýbl se a udělal něco nečekaného: vzal Šmuelovu tenoučkou ruku do své a pevně ji stiskl.* „*Ty jsi můj nejlepší přítel, Šmueli, ty jsi můj nejlepší přítel na život a na smrt.*“⁶¹

V knize se vyskytují i momenty, které čtenář na první pohled neodhalí či je dětský recipient vůbec nemusí pochopit, proto se i autor vyhrazuje proti začleňování této knihy do kategorie literatura pro děti a mládež. Jedná se například o milostný poměr Brunovy matky s poručíkem Ketlerem. Je jí neustále na blízku, pomáhá jí. To je také jeden z důvodů, proč ho Bruno nenávidí. Vše vygraduje, když je otec na pár dní povolán do Berlína. „*Otce povolali do Berlína a odjel tam nočním vlakem, načež se mladý důstojník začal roztahovat po domě, jako by tu poroučel, byl poslední, koho Bruno viděl, než šel spát, a první, když se probudil.*“⁶² Zatímco Hana Bořková volila téma lásky jako odlehčující námět, John Boyn ho užil jako vygradování napjaté situace a rozboření tak již chatrného rodinného pouta.

V díle se setkáváme s mnoha kontrasty. Tím prvním jsou domy, ve kterých Bruno bydlí. Na jedné straně stojí dům, který je pětipatrový, krásný a nachází se přímo v centru Berlína, zatímco druhý dům je zchátralý, rozpadající se, osamělý a nacházející se uprostřed pustých lesů v Polsku – protiklad krásného Berlína, který byl centrem nacistické říše, a Polska, ve kterém se během druhé světové války nacházely nejdůležitější koncentrační a vyhlazovací tábory. Rozdílně jsou postaveny i životy obou chlapců, na jedné straně árijec, na druhé Žid. Jednoznačný kontrast nalézáme i v místech, kde bydlí oba chlapci. Zatímco Bruno žije v blahobytu a krásném domě, Šmuel trpí bídou. „*Hned pod Brunovým oknem se rozkládala zahrada. Byla dost velká a rostla v ní spousta květin na pěkných, čistě upravených záhonech. (...) Nějakých osm metrů za zahradou, záhony a za lavičkou s cedulí se odehrávala strašná změna. Tyčil se tam vysokánský drátěný plot (...). Dál za tím plotem pak už nerostlo nic ani stéblo trávy, nikde nebyl kousíček zeleně, zem byla pokrytá něčím jako pískem, a kam se dalo dohlédnout, nebylo nic než nízké baráky, sem tam velká čtvercová budova a v dálce jeden nebo dva vysoké tovární*

⁶¹ BOYNE, J.: Chlapec v pruhovaném pyžamu. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 164

⁶² Tamtéž, s. 127.

komíny.⁶³ Protiklad nalézáme i v cestě obou chlapců do Polska. Zatímco Bruno cestoval přepychovým vlakem s jídelním vozem, Šmuel byl se svou rodinou nahnán do dobytčáku, jehož cesta se mu vryla jasně do paměti.

Obě díla mají velmi podobného. Identickou skutečností je přátelství dvou dětí – árijce a Žida. V jedné knize se však jedná o přátelství, o kterém rodiče vědí a podporují ho, protože razantně nesouhlasí s válkou, v druhé o utajované přátelství, protože se naopak pohybujeme v rodině, která je silně nacistická. Jak Haně Bořkovcové, tak i Johnu Boyneovi se výborným způsobem povedlo přiblížit čtenáři dobu, která je pro něj již tolik vzdálená, ale zároveň zachytit situace, jež jsou mu blízké (kamarádství, dobrodružství, neřešitelné problémy aj.).

⁶³ BOYNE, J.: *Chlapec v pruhovaném pyžamu*. Praha: BB/art s.r.o., 2008. s. 30

4.3. Komparace strukturních prvků

Obě díla, *Zakázané holky* a *Chlapec v pruhovaném pyžamu*, mají velmi mnoho společného. I přesto že jedním autorem je spisovatelka, která si hrůzy druhé světové války zažila na vlastní kůži, a druhého autora se válka osobně nedotkla, protože se narodil až o mnoho let později, jedno je spojuje. Jejich společným cílem je přiblížit útrapy a otřesné okamžiky války dětskému čtenáři. Zobrazit realistickou minulost smířlivým způsobem a poukázat na to, že v silném přátelství neexistují překážky, ať už jsou jakéhokoliv charakteru. Ač autoři užíli na pozadí svých děl dobu, která je plná nenávisti, snažili se na ní nalézt i momenty radosti a existenci dobrých lidí.

4.3.1. Postavy

V obou dílech najdeme postavy, jež jsou různorodé, ale zároveň mají velmi mnoho společného. Základem jak *Zakázaných holek*, tak *Chlapce v pruhovaném pyžamu* je přátelství dvou dětí, které v této době nebylo povoleno. Na jedné straně stojí árijec a na druhé Žid. Obě postavy v sobě nesou kladné hodnoty, i když rozdíly v knihách nalezneme. V *Zakázaných holkách* existuje přátelství mezi děvčaty. Znaly se již před válkou, chodily spolu na základní školu do třídy a byly nejlepšími kamarádkami. Janka – árijka a Dina – Židovka byly nerozdělitelné přítelkyně, proto jejich přátelství pokračovalo i za války. Bylo však tajné – to mají knihy společné. Janka i Dina si uvědomovaly dobu, věděly, co se kolem nich děje, co to jsou transporty, a obě tušily, že se mohou dotknout i jich, ačkoliv si to nedokázaly připustit. Naopak v díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu* jsou hlavními protagonisty chlapci. Bruno – árijec a Šmuel – Žid se před válkou neznali, setkávají se až během ní, a to každý na jiné straně plotu. Toto přátelství je rovněž zakázané, ale je zde poměrně velký rozdíl. Ani jeden z chlapců si neuvědomuje, co se kolem nich děje. Jejich pohled na svět je velice naivní, především Brunovo vnímání okolností. Ač je synem nacistického důstojníka, nemá tušení, jaké otřesné činy se dějí na Šmuelově straně plotu, a i když je Šmuel přímým účastníkem všech těchto hrůz, nemá ponětí, proč se to děje. Rozdíl v hlavních protagonistech obou knih může být dán také věkem: zatímco v *Zakázaných holkách* je dívkám kolem čtrnácti let, proto je zde jejich pohled na svět realistický, Brunovi a Šmuelovi je devět let, což vede autora k tomu, aby se dílo neslo v atmosféře dětské prostoduchosti.

Vedle hlavních protagonistů je v obou dílech další velké množství postav. Můžeme si je rozdělit na ty, které válku odmítají a snaží se Židům pomáhat i přes hrozící nebezpečí, a na ty, které jsou hrdými árijci a vyznačují se nacistickými názory. V *Zakázaných holkách* mezi kladné hrdiny patří celá rodina Janky, která nikdy neodsoudila rodinu Goldmanů za to, že jsou Židé. Stejně tak rodina Goldmanů zde nese kladné hodnoty, neztratili svou tvář a i přes veškeré zákazy a příkazy se nadále snaží pomáhat ostatním. Samozřejmě jsou zde i další postavy, jako jsou jejich spolužáci, rodinný přítel Goldmanů Josef aj. V díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu* tolik kladných postav nenalezneme. Největší vliv na tento fakt má prostředí, jelikož se pohybujeme v nacistické rodině, ale i přesto se zde vyskytují. Jedná se zejména o Brunovu matku. Ta silně nesouhlasí s činy, jež jsou páčány na Židech, a razantně proti nim vystupuje. Obdobné názory sdílí Brunova babička a stejně tak i otec poručíka Kotlera, který se rozhodne raději emigrovat nežli žít s národem nacistů.

Negativních postav v *Zakázaných holkách* příliš není. S nenávislnými názory se setkáme pouze u jedné Janiny spolužačky, ale Hana Bořkovcová zde uvádí i vysvětlení, tedy že tyto názory slýchává dívka doma. Špatné hodnoty v sobě nese i jejich učitelka. Naopak v druhém díle se se zápornými postavami setkáme častěji. Jak jsem již zmiňovala, je to dáno prostředím. Nejkrutější postavou je zde poručík Kotler; jedná se o klasický příklad mladého nacisty, jenž se chová velmi surově. Na pomezí kladných a záporných postav stojí Brunův otec, který v jeho očích je dobrým mužem, avšak Šmuel, jenž se s ním setkává v koncentračním táboře, tyto názory nesdílí.

4.3.2. Prostor, čas a jazyk

Oba příběhy jsou místně i časově zakotveny, ale rozdílně. Děj *Zakázaných holek* se odehrává po celou dobu příběhu v Praze. Veškeré události z knihy jsou vyprávěny na pozadí školy, v bytě Goldmanů či domě, ve kterém bydlí Janka. V *Chlapci v pruhovaném pyžamu* se čtenář ocitá nejprve v Berlíně, kde Brunova rodina bydlela, ale kvůli nové pozici jeho otce, komandanta koncentračního tábora Osvětim, se celá rodina musela přestěhovat do Polska, uprostřed lesů nedaleko Osvětimi. Děj je posléze popisován v prostředí jejich nového domova, ale dostáváme se i k zakázanému území Osvětimi. V závěru díla je čtenáři představeno i realistické prostředí koncentračního tábora.

Čas obou knih je totožný, samozřejmostí je, že se odehrává za druhé světové války. Děje jsou vyprávěny zhruba během jednoho roku. V *Zakázaných holkách* je to

přibližně od konce srpna 1940 do podzimu 1941, v druhém díle začíná vyprávění kolem roku 1943.

Obě díla jsou v er-formě a vyprávěna očima dítěte. Celý příběh je proto pro dětského čtenáře lépe pochopitelný. Samozřejmě se zde najdou informace, které dětský recipient stěží pochopí, z toho důvodu autoři užili jiných osob, jež dané okolnosti dovysvětlí. V *Zakázaných holkách* to byla nejčastěji maminka Janky, roli pedagoga v díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu* nejčastěji zastávala Brunova chůva či rovněž jeho maminka. Jazyk první knihy je založen na hovorové češtině, setkáme se však i s vulgarismy. Druhá kniha je psána spisovnou češtinou, dokonce jsou užity výrazy, jež jsou pro tak malé chlapce netypické.

4.3.3. Kompozice

Kompozice *Zakázaných holek* je tvořena retrospektivně. První a poslední kapitola se skládá z promluvy dvou zestárlých lidí, kteří vzpomínají na své dětství. Abychom však tento rozhovor pochopili, musíme přečíst celou knihu, až následně tyto dvě kapitoly zapadají do děje. Posléze je příběh vyprávěn chronologicky a zásadními body, jež udávají zvraty, se stávají prázdniny. Ty první označují změnu poměrů v Praze, výskyt norimberských zákonů a celkovou změnu chování vůči Židům, ty druhé zásadní zlom, kdy začnou probíhat transporty do koncentračních táborů. Kniha je tvořena 23 kapitolami, jež mají svůj nadpis. Kompozice díla *Chlapec v pruhovaném pyžamu* má rovněž posloupné vyprávění, ale několikrát se vracíme do minulosti a vzpomínek chlapce, které jsou zásadní pro pochopení dalších okolností. Dílo se skládá z 20 kapitol a každá rovněž nese svůj nadpis, jenž je charakteristický pro celou kapitolu.

Hlavní dějová linie obou knih je založena na zakázaném a utajovaném přátelství dvou dětí. V *Zakázaných holkách* o tomto přátelství vědí rodiče obou dívek. Ti, ač neradi, jim toto přátelství povolují. Jediný důvod, proč by byli raději, aby přátelství neexistovalo, je, že mají strach z doby, udání, nacistů. Na druhou stranu jsou rádi, že kamarádství existuje, protože se tímto způsobem snaží vzdorovat době. V druhém díle o přátelství dvou chlapců nikdo nic netuší. Chlapci se vídají velmi často, potají. Každý sedí na jiné straně plotu a jediné, co celé hodiny dělají, je, že si povídají o minulosti, budoucnosti, lidech a svých snech.

Zakázané holky jsou tvořeny rámcovou strukturou. Do děje vstupuje několik odboček, které vyprávění obohacují o nové dění. Jedná se o příběh spolužáka Franty, jenž

se pokusí spáchat sebevraždu, či fiktivní svět dívek, díky kterému dívky utíkají z reálného světa mimo válku. Dílo *Chlapec v pruhovaném pyžamu* je tvořeno pouze hlavní vyprávěcí linií, do děje žádné odbočky nevstupují, pouze se v některých kapitolách vracíme zpátky do minulosti, aby nám byly přiblíženy další okolnosti, jak jsem již zmiňovala výše.

Konec knih je obdobný. Ani jedna se nevyhne konečnému řešení židovské otázky. Zatímco v *Zakázaných holkách* alespoň jedna hlavní hrdinka přežije, v *Chlapci v pruhovaném pyžamu* zemřou hlavní protagonisti oba v plynové komoře.

Ač je téma druhé světové války v obou knihách hlavním motivem, zůstává vždy v pozadí a do popředí se autoři snažili vložit základní lidské hodnoty – přátelství, rodina a láska.

5. Čítanky

Čítanky jsou základním didaktickým prostředkem a nedílnou součástí literární výchovy, tudíž by měly zahrnovat ukázky, které budou odkazovat nejen k našemu tématu druhé světové války, ale i inspirovat pro další výběr knih. Zároveň by však měly splňovat podmínky průřezových témat RVP pro základní vzdělávání.

Jelikož čítanky řadíme mezi učebnice, je nutné si je vymezit. Učebnice je základní didaktický prostředek, jehož definic existuje velké množství. Například Průcha (1998) definuje učebnici na základě Wahla (1983) takto: „*učebnice ... vychází z obsahové normy učebních osnov a vymezuje a konkretizuje obsah a rozsah učiva daného vyučovacího předmětu v daném postupném ročníku.*“⁶⁴ Zatímco dle Sýkory jsou učebnice „*všechny knižní (tištěné, psané) prostředky, specificky určené pro podporu procesu tvorby a nabývání vzdělání žáků/studentů/jiných osob.*“⁶⁵ Toto vymezení však nepostihuje vůbec elektronické učebnice, které jsou v současné době aktuální. Jan Průcha (1998) uvádí mnoho kladů elektronických učebnic, ale zároveň proti nim staví klady učebnic tištěných, díky nimž jsou nenahraditelné. Jedná se o jejich dostupnost, nezávislost na technice a přesnost. Zároveň jsou tištěné učebnice mnohem levnější než počítače a elektronické výukové programy. Za pozornost stojí také psychologické hledisko. Elektronické učebnice a počítačové programy vedou k nižší motivovanosti dívek při učení a také je větší nebezpečí vzniku závislosti na multimediálních prostředcích.

Učebnice mají řadu jasně definovaných funkcí. „*Funkcí učebnic se rozumí role, předpokládaný účel, který má tento didaktický prostředek plnit v reálném edukačním procesu.*“⁶⁶ Na funkce můžeme nahlížet z hlediska subjektu, který jej využívají, tedy funkce učebnic pro žáky a pro učitele.

„*Funkce učebnic pro žáky: Učebnice jsou pramenem, z něhož se žáci učí, tj. osvojují si nejen určité poznatky, ale i jiné složky vzdělání (dovednosti, hodnoty, normy, postoje aj.).*“

„*Funkce učebnic pro učitele: Učebnice jsou pramenem, s jehož využitím učitelé plánují obsah učiva, ale i přímou prezentaci tohoto obsahu ve výuce, hodnocení*“

⁶⁴ PRŮCHA, J.: Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média. Brno: Paido, 1998. s. 13

⁶⁵ SÝKORA, M.: Učebnice. Její úloha v práci učitele a ve studijní činnosti žáků a studentů. Praha: EM - EFFECT, 1996. s. 5

⁶⁶ PRŮCHA, J.: Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média. Brno: Paido, 1998. s. 19

vzdělávacích výsledků žáků aj.“⁶⁷ Jestliže bychom se přímo zabývali funkcí učebnic pro žáky, existuje velké množství klasifikací. D. D. Zujev (1983) rozlišuje 8 klasických funkcí:

- 1) Informační funkce: základem je vymezení obsahu vzdělání v určitém předmětu či oboru.
- 2) Transformační funkce: spočívá v přepracování odborných informací v daném oboru, a to na takové úrovni, aby byly přístupné žákům v daném věku.
- 3) Systematizační funkce: učivo je rozděleno na základě systému do ročníků a mezi tímto učivem existuje posloupnost.
- 4) Zpevňovací a kontrolní funkce: pomocí učitele si žáci osvojují poznatky a dovednosti, zpevňují je a provádějí jejich kontrolu, například pomocí úkolů.
- 5) Sebevzdělávací funkce: díky učebnici žáci provádějí samostatné studium a zároveň u nich dochází k motivaci a potřebě se vzdělávat.
- 6) Integrovační funkce: pomocí učebnice žáci dokážou integrovat své informace z jiných zdrojů poznání.
- 7) Koordinační funkce: učebnice napomáhá ke spolupráci s dalšími didaktickými prostředky.
- 8) Rozvojově výchovná funkce: prostřednictvím učebnice si žáci vytvářejí základní výchovné hodnoty, rozvíjí svůj estetický vkus aj.

Rozsah a míra intenzity funkcí v jednotlivých učebnicích je odlišně zastoupena, a to v závislosti na typu školy, stupni, vyučovacím předmětu a dalších okolnostech.

Základními strukturními kompetenty učebnice je složka textová a mimotextová. Z hlediska textové složky se učebnice skládá z motivačních, výkladových, regulačních textů ukázek a příkladů, cvičení, otázek a prostředků pro zpětnou vazbu (Průcha, 1998). Motivační texty mají za úkol vnést žáky do učiva, podat jim informace, proč se dané učivo probírá, podnítit je k další činnosti. Výkladové texty slouží k předání informací, teorií, hodnot, faktů aj. Regulační text podněcuje žáky k práci, zadává pokyny či úkoly. Díky cvičení je žák neustále pobízen k opakování, tím pádem u něj dochází k upevňování. Otázky plní zejména aktivizující funkci a prostředky zpětné vazby mají za úkol žáky informovat o jejich správnosti při učení, spadají sem například výsledky, klíče apod. Velmi důležitou složkou zůstává i složka mimotextová. Nejenže napomáhá při výkladu a

⁶⁷ PRŮCHA, J.: Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média. Brno: Paido, 1998. s. 19

učení se, ale zároveň, když jsou jimi učebnice přehlčeny, mohou ji dělat i nesrozumitelnou. Do vizuálních kompetencí řadíme obrázky, ilustrace, grafy tabulky aj. Veškeré mimotextové složky musí být velmi dobře zpracované, estetické a pravdivé. Jedná se o jakýsi první dojem při výběru učebnice. Z pohledu učitele nás ihned upoutají ilustrace, se kterými můžeme při výuce následně pracovat a využít je i jinými způsoby. Vizuální prostředky jsou do učebnice zařazeny pro svou názornost, proto je nutná jejich srozumitelnost. Veškerý význam mimotextové složky je naplňován pouze tehdy, je-li užit funkčně a přiměřeně vzhledem k věku a schopnostem žáka. Vizuální složka má tři základní funkce - motivační, poznávací a estetickou.

Aby učebnice vždy plnila veškeré své funkce, je nutné ji užívat s dalšími doplňujícími didaktickými pomůckami, jako je například didaktická příručka pro učitele, pracovní sešit atd.

5.1. Analýza čítanek

V této kapitole jsem se zaměřila na výskyt textů reflektujících téma druhé světové války a holocaustu, a to jak v tvorbě intencionální, tak i neintencionální v čítankách pro druhý stupeň základních škol a souběžné ročníky víceletých gymnázií, jež mají doložku Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jedná se o nakladatelství Fraus, Nová škola, Prodos, SPN a Alter.

5.1.1. Čítanky pro 6. ročník

Čítanky pro 6. ročník se zaměřují především na historická témata, která určitým způsobem navazují na dějepis, zabývají se starověkou říší či mytologií. Ukázky s tématem druhé světové války příliš neobsahují, ale i tak některé případy nalezneme.

Nakladatelství Fraus toto téma v 6. ročníku téměř nezahrnuje. Jedná se pouze o jednu zmínku, která pochází z díla *Dalekohled aneb Kdo nevěří, ať tam běží* od Adolfa Hoffmeistera, která zahrnuje úryvek odkazující k Protektorátu Čechy a Morava. „*To byly, táto, Čechy, vid’? „Nebyly a byly. Když jsem tuhle mapu kreslil, byly Čechy a Morava obsazeny krutým nepřitelem a my jsme stále vzpomínali na naši vlast a na naše lidi doma...“*⁶⁸ Z dějin můžeme nalézt témata, která odkazují k české minulosti ještě před

⁶⁸ LEDERBUCHOVÁ, L., BERÁNKOVÁ, E.: Čítanka 6, Plzeň: Fraus, 2003. s. 12

druhou světovou válkou, jako je například Otec vlasti, Učitel národů či Národ sobě, ve kterém se texty zabývají Národním divadlem.

Čítanka z nakladatelství Nová škola toto téma vůbec neobsahuje. Zde se pohybujeme především v tématech, jako je pravěk, starověký Řím, starověké Řecko aj.

V čítance z nakladatelství Prodos je téma 2. světové války zmíněno velmi okrajově, a to v posledním odstavci v díle *Jak jsem chodila do školy*, kapitola *Nový učitel* od spisovatelky Tery Fabiánové. „*Dlouho jsem do školy nechodila. Přišla válka a my Romové jsme nesměli do vesnice. Natož do školy. A tak jsem vyšla ze třetí třídy.*“⁶⁹

Čítanka z nakladatelství SPN zahrnuje pouze jedinou ukázkou, a to dílo od Zdeňky Bezděkové *Říkali mi Leni*. Ihned v úvodu se nachází krátký odstavec, jenž má čtenáři přiblížit atmosféru doby a děj knihy, aby žáci mohli snáze pochopit úryvek díla. V závěru textu je následně shrnuté rozuzlení knihy, následují doplňující informace, proč autorka tuto knihu sepsala, a oznámení o jejím volném pokračování v próze *Šťěstí přijde zítra*. Na konci ukázky se nachází několik otázek souvisejících s úryvkem, díky nimž může učitel společně se žáky rozebrat text. Se zmínkou o koncentračním táboře a smrti se v úryvku přímo nesetkáme, následně však v doplňujícím výkladu tyto informace obsaženy jsou, a žák se tak dozvídá o smrti otce hlavní hrdinky.

Stejně jako čítanka od SPN, tak i nakladatelství Alter užilo totožnou ukázkou z díla *Říkali mi Leni*. Tento úryvek však není vůbec komentován ani představen, zmínka o koncentračním táboře se zde také nevyskytuje, není zde na rozdíl od čítanky z nakladatelství SPN ani dovětek. Bez dalšího komentáře ze strany učitele se žák příliš nedozví, tím pádem si může vytvořit názor pouze z vlastních dojmů z dané ukázky. Nakladatelství Alter však užilo i další úryvky týkající se druhé světové války. Jedná se například o báseň *Křik* ze sbírky *Černá bedýnka* od Ludvíka Aškenazyho. Báseň je reflexivní a založena na řečnických otázkách. Od Ludvíka Středy pochází ukázkou *Srdce plné obrazů*, ve které si žáci přečtou o životě Josefa Čapka, jeho zatčení gestapem a smrti v koncentračním táboře. Mezi neintencionální četbu spadá ještě úryvek *Příběh staršího bratra* od Ilony Borské, jenž zachycuje opět život Josefa Čapka, jeho staršího bratra Karla Čapka, a to za doby německé okupace.

⁶⁹ DOROVSKÁ, D., ŘEŘICHOVÁ, V.: Čítanka 6, Olomouc: Prodos, 2007. s. 153

5.1.2. Čítanky pro 7. ročník

V čítankách pro 7. ročník je výskyt tohoto tématu obdobný jako v 6. ročníku. Toto téma zde není příliš zastoupeno, ale jednotlivé ukázky zde i přesto jsou. Čítanka z nakladatelství Fraus obsahuje jeden úryvek odrážející činy nacistů za druhé světové války. Jedná se o ukázkou *Eine kleine Jazzmusik* z knihy *Sedmiramenný svícen* od Josefa Škvoreckého. Úryvek vypráví o mladých studentech, kteří účinkují na jazzovém koncertě, jehož se rovněž účastní vojáci *Wehrmachtu*. Mladí umělci ale nectí normy, jež byly vydány Říší, a hrají jazz tak, jak ho sami cítí. Úryvek nekončí happyendem, studenti jsou vyloučeni ze školy a čtenáři se zde setkají i s konečným řešením židovské otázky. *„Byli jsme vyloučeni z gymnasia v K. s možností dokončit studium na jiném ústavě, přičemž u mne byl trest později změněn ve vyloučení ze všech ústavů protektorátu Böhmen und Mähren, neboť mého tatíka odvezli do Belsenu. (...) Paddy Nakonec, napůl árijec, napůl žid, zaplatil tu srandu životem.“*⁷⁰

Čítanka z nakladatelství Nová škola žádné texty s tématem druhé světové války neobsahuje. Za zmínku však může stát úryvek z knihy *Obecná škola* od Zdeňka Svěráka, která je zasazena do bezprostředního období po druhé světové válce. V úryvku na toto téma je odkaz prostřednictvím Jana Husa. Během války, ale i po ní se lidé snažili připomínat významné události z českých dějin a rovněž i naše velké osobnosti. Na tento úryvek navazuje otázka pro žáky *„Proč děti i učitel prožívali četbu o Husově smrti s dojetím? Souvisí to s dobou, ve které se ukázka odehrává?“*⁷¹ Díky této doplňující otázce je téma války nastíněno.

Nakladatelství Prodos zvolilo v sedmém ročníku pouze jednu ukázkou z díla *Bára* od Zdeňky Psůtkové, ale naše téma se zde vůbec nevyskytuje, pouze v úvodu je naznačeno, že dospívající dívka prožívá složité období v době pohraničního rozdělení v roce 1938.

Další ukázkou nalezneme v čítance z nakladatelství SPN. Jedná se o díla od Oty Pavla. Jsou zde zahrnuty tři povídky – *Koncert*, *Moje první ryba* a *Můžou tě i zabít*, a to z knih *Jak jsem potkal ryby a Smrt krásných srnců*. Samotná kapitola v čítance *„Jak jsem potkal lidi“* je parafrází jeho díla. Přímý kontakt s druhou světovou válkou a okolnostmi, které s ní souvisejí, žáci naleznou v povídce *Můžou tě i zabít*. Úryvek seznamuje žáky

⁷⁰ LEDERBUCHOVÁ, L., BERÁNKOVÁ, E.: Čítanka 7, Plzeň: Fraus, 200. s. 30

⁷¹ VIEWEGHOVÁ, T.: Čítanka pro 7. ročník, Brno: Nová škola, 2013. s. 123

s nelehkou dobou, kterou Židé za války prožívali. „Tenkrát jsme potřebovali příjemné, tučné kapří maso pro sebe i na výměnu. Za mouku, chleba, a za cigarety pro maminku. Žil jsem už jenom s maminkou, ostatní byli v koncentráku.“⁷² „Stůj, ty parchante! Stůj, ty zasranej žide! Srdce mě už nebolelo při urážkách, zvykl jsem si na ně během války.“⁷³ I v tomto textu nalezneme konečné řešení židovské otázky. „Všichni z naší rodiny byli už v koncentráku, anebo byli mrtví. Babičku Malvínu, která vyčítala dědečkovi Ferdinandovi, že chodí na mariáš, prý zplynovali v Osvětimi.“⁷⁴

V čítance z nakladatelství Alter nalezneme pouze jednu ukázkou, a to od Josefa Škvoreckého Pan doktor Strass z knihy *Hořkej svět*. Je zde zmínka o Hitlerovi a také o norimberských zákonech. „Židům sebrali auta a zakázali jim chodit do restaurací. Všude visely tabulky ŽIDŮM NEPŘÍSTUPNO, jenom na hospodě, která se jmenovala Port Arthur a stála na samém kraji města u řeky, pověsili štít KAVÁRNA PRO ŽIDY.“⁷⁵ V samotném závěru úryvku se opět setkáváme s konečným řešením židovské otázky a hlavní hrdina, pan doktor Strass, umírá v koncentračním táboře. „Potom jsem se dozvěděl, že ho v Terezíně oběsili. Za nic. Nepozdravil prý nějakého esesáka.“⁷⁶

5.1.3. Čítanky pro 8. ročník

V čítankách pro 8. ročník najdeme již větší množství ukázek, ale zajímavostí je, že všechny se nacházejí v čítance z nakladatelství Fraus. Toto nakladatelství tématu druhé světové války věnovalo celou kapitolu s celkovým počtem 19 stran s názvem „Šoa“, jež obsahuje 10 ukázek, ve kterých se žáci dozvídají o nelehkém životě Židů za války, pronásledování, koncentračních táborech, ale i následném vyhlazování Židů.

V úvodu se nachází báseň od italského spisovatele Prima Leviho Je-li toto člověk. Ihned na to navazuje úryvek z díla *Mí černovlasí bratři* od Ladislava Fukse Kchonyho cesta do světa. Autor je sice nežidovského původu, ale tematice holocaustu se věnoval. Hlavním hrdinou povídky je mladý student židovského původu Kchony, jenž má se svou rodinou odcestovat do zahraničí. Ukázka končí v momentě, kdy jeho matka rodinu raději otráví plynem, protože do města přijíždějí vojáci a oni by se mohli dostat do rukou nacistů.

⁷² SOUKAL, J.: Čítanka 7, Praha: SPN, a.s., 2007. s. 167

⁷³ Tamtéž, s. 169.

⁷⁴ Tamtéž, s. 168.

⁷⁵ LÍSKOVCOVÁ, M., BRADÁČOVÁ, L.: Čítanka 7, Praha: Alter, 2001. s. 99

⁷⁶ Tamtéž, s. 100.

Další úryvky od dvou různých autorů v sobě přibližují nelehký život Židů za druhé světové války. Díky těmto ukázkám můžeme žákům přiblížit norimberské zákony, protože v obou textech jsou vyjmenovány zákazy Židů za války. Jedná se o báseň Dneska je jasno... od Petra Ginze, mladého chlapce židovského původu, který zemřel v Osvětimi, a úryvek od Jiřího Ortена, básníka židovského původu, Zákazy. Od Jiřího Ortена se zde nachází ještě jedna báseň, a to O čem ví tesknota ze sbírky *Čítanka jaro*.

Posléze je zařazena ukázka od Ludvíka Aškenazyho Brutus ze sbírky povídek *Psí život*. Povídka je vyprávěna z pohledu psa Brutuse – německého ovčáka, který se dozvídá, že jeho panička kvůli svému původu již nesmí vlastnit žádné zvíře. Je proto odevzdán a stává se z něj dávič, který naháněl strach při transportech do koncentračního tábora. Jeho povaha byla plná nenávisti, ale jakmile se v selekci objevila jeho panička, povaha se mu náhle změnila. V této ukázce se poprvé objevuje prostředí transportů spojené s dobytčáky a selekcí.

Následuje ukázka z knihy, jež byla zařazena v nižším ročníku, a to *Sedmiramenný svícen* od Josefa Škvoreckého. Zde je užit úryvek s názvem Příběh o kukačce. Událost vypráví o záměrné výměně novorozeňat mezi Židovkou a německou rodinou. Zarytý nacisty vystěhoval židovskou rodinu z vily a nastěhoval se tam se svojí těhotnou ženou. V té době však židovská žena byla rovněž těhotná. Aby se jejich služebná pomstila, vyměnila jejich děti. Židovské dítě vyrůstalo v německé rodině, zatímco árijské dítě skončilo v Osvětimi. Jedná se o jediný úryvek, kde se poprvé setkáváme přímo s pojmem „konečné řešení“. Z této knihy pochází i ukázka Rebeka, ve které se autor snažil poukázat na povahy lidí. Je zde zachycen příběh židovské dívky Rebeky, jež se vrátila z koncentračního tábora Terezín a jde si vyzvednout ke svým známým svůj majetek, který zde před válkou její otec schoval. Ti ji však oklamou a nevrátí jí ho.

V čítance ještě nalezneme tři krátké básničky od spisovatele Josefa Taussiga. Všechny pocházejí z knihy *Je mojí vlastní hradba ghett?* První báseň Šťastný otec vypráví o transportech. Jeho syn dostal zápal plic, tudíž se nemůže dostavit k transportu.

*„Sakra s těma transportama
je ted' pěknej švic.
Ještě štěstí, že kluk dostal
těžkej zápal plic.“⁷⁷*

⁷⁷ LEDERBUCHOVÁ, L., STEHLÍKOVÁ, M.: Čítanka 8, Plzeň: Fraus, 2005. s. 168.

Druhá báseň *Láska ve šlojzce* zachycuje informaci, že si lidé na cestu mohli brát zavazadlo s povolenou váhou, a co se jim nevešlo do kufru, vzali si na sebe.

*„Moje drahá, zlíbal bych tě
od hlavy až k patě –
jenomže máš dvoje šaty
a paterý gatě.“⁷⁸*

Poslední básnička, epigram *Úpadek*, je složitější pro interpretaci, působí i dojemem, že se zde téma druhé světové války nevyskytuje, proto autoři zvolili vysvětlení pod básní.

Nakladatelství Fraus zvolilo ukázkou i ve formě komiksu, a to od spisovatele Arta Spiegelmana s názvem *Maus* ze stejnojmenné knihy. *„Ve dvoudílném komiksu autor zobrazil životní příběh svého otce, který přežil holocaust. Židé jsou zobrazeni jako myši, Němci jako kočky, Poláci jako vepři. Následující ukázka líčí tzv. pochod smrti v lednu 1945, kdy nacisté utíkali z Osvětimi na západ před postupující sovětskou armádou – své vězně hnali do jiných koncentračních táborů.“⁷⁹*

V úplném závěru celé kapitoly s tématem „Šoa“ jsou pro žáky informace týkající se dalších děl, které si s tímto tématem mohou přečíst (např. *Deník Anny Frankové*, *Přežil jsem v Hitlerjugend*, *Utekl jsem z Osvětimi* atd.) a otázky směřující k hledání souvislostí. Jak jsem již zmiňovala výše, nakladatelství Fraus maximálně využívá plochy, tudíž vedle jednotlivých úryvků se vyskytuje velké množství ilustrací a doplňujících informací, jako je například vysvětlení pojmu šoa, informace o Terezíně, Osvětimi, ale také seznam chlapců z jednoho terezínského domu a informace, zda přežili, či nikoli.

Ostatní čítanky pro 8. ročník téma druhé světové války vůbec neobsahují. Čítanka nakladatelství Nová škola je chronologicky řazena a končí první světovou válkou. Čítanky nakladatelství Prodos a Alter jsou rovněž řazeny chronologicky a poslední ukázky jsou z konce 19. století. Obdobně tomu je v čítance nakladatelství SPN.

5.1.4. Čítanky pro 9. ročník

Jelikož většina škol postupuje v 8. a 9. ročníku v literatuře chronologicky, jsou tomu uzpůsobeny čítanky, proto je naše téma nejvíce zastoupeno v 9. ročníku. Jak jsem

⁷⁸ Tamtéž, s. 168.

⁷⁹ Tamtéž, s. 168.

již zmiňovala výše, 8. ročník převážně končí literaturou z 19. století, eventuálně je zastoupena ještě první světová válka, proto čítanky pro 9. ročník následně navazují na toto období. Ve všech pěti zkoumaných čítankách je téma druhé světové války zastoupeno.

Nakladatelství Fraus věnovalo velkou kapitolu tomuto tématu již v 8. ročníku, v 9. ročníku je téma druhé světové války v podkapitole „O té druhé velké válce“, jež je zařazena do kapitoly „Neklidné dvacáté století“ společně s podkapitolami „O té první velké válce“, „Kříže, srpy a kladiva“ a „Mezi lidmi“.

Jako první báseň se v této kapitole objevuje Mobilizace od Františka Halase ze sbírky *Torzo naděje*. Nejedná se sice o úryvek, ve kterém by se objevovalo naše téma, ale autoři ho zvolili pravděpodobně záměrně, a to pro navození daného období. Následuje ukázka Slavný pes od Jana Weisse, která vypráví o zuřivém psovi, jenž se vždy odhodlaně vrhal na nepřitele a zabíjel. Ve větší míře se zde objevují nacionalistické myšlenky a názory. „*Jaký jsme to nádherný národ, my Němci, můj ty bože! Co všechno dokážeme, jedno vítězství za druhým – a jaká je na nás podívaná, když pochodujeme pod standartami – jaká jsme to rasa! – Nic podobného nebylo nikdy v dějinách.*“⁸⁰

Povídka Učme se cizím jazykům z díla *Minutové grotesky* od Istvána Örkényho je založena na střetu maďarského vojáka a vojáka německého wehrmachtu a zároveň poukazuje na to, jak velmi rychle dokázal člověk během války přijít o život. Pitvorně je zde naznačeno, že kdyby se maďarský voják učil více jazykům, nemusel by se dostávat do nepříjemných situací. Ač se jedná o výbor grotesek, vážná témata se zde hojně objevují a mezi ně patří i druhá světová válka.

Miroslav Ivanov má své zastoupení s úryvkem Atentát z knihy *Atentát na Reinharda Heydricha*. Díváme se zde na událost z pohledu nezávislého vypravěče, a to jak ze strany Heydricha a jeho řidiče, tak ze strany Gabčíka a Kubiše. Žáci se poměrně dopodrobna seznamují s atentátem na Reinharda Heydricha. K tomu, aby pochopili blíže, co měl říšský protektor v plánu s českým národem, je vložen další úryvek, jež okolnosti přibližuje. „*Podle dochovaného stenografického záznamu Heydrich prohlásil: „Východním prostorám osídleným Slovany musí vládnout německá horní vrstva, prostory*

⁸⁰ LEDERBUCHOVÁ, L., STEHLÍKOVÁ, M.: Čítanka 9, Plzeň: Fraus, 2005. s. 143

až k Uralu musí být naší surovinovou základnou, jejich obyvatelé musí nám sloužit jako otroci. Čech tady už nemá koneckonců co pohledávat.“⁸¹

Další ukázka s názvem *Vyšší princip* je z knihy *Němá barikáda* od Jana Drdy. Povídka vypráví o třech studentech gymnázia, kteří byli vyvedeni z lavic a obviněni za spoluúčast na atentátu na Reinharda Heydricha. Jejich třídní profesor razantně nesouhlasí s jejich odvedením ani následně s jejich vraždou. „*Z hlediska vyššího principu mravního... vám mohu říci jenom jedno: vražda na tyranu není zločinem! (...) Také já... schvaluji atentát na Heydricha!*“⁸² Třída mu následně vzdá čest povstáním. Na tuto ukázkou reaguje báseň Jaroslava Seiferta *To bylo po těch dnech* ze sbírky *Koncert na ostrově*.

Následuje úryvek od Františka Křeliny *Nejmladší z lidických mužů* z knihy *Každý své břímě*. Tento text se snaží zachytit bezprostřední příčiny po atentátu na Reinharda Heydricha - vypálení Lidic, postřílení všech mužů a chlapců nad patnáct let a poslání žen a dívek do koncentračního tábora.

Od Bohumila Hrabala je zde ukázka z jeho nejnámější knihy *Ostře sledované vlaky*. Zachycuje nejen událost, kdy výpravčí Hubička orazítkuje pozadí telegrafistce Zdeničce, ale i závěr knihy, kde hlavní hrdina vyhodí ostře sledovaný vlak plný munice do vzduchu a následně umírá.

Poslední dvě ukázky jsou krátké a obsahují myšlenky Židů vracejících se domů z koncentračního tábora. Od Istvána Örkényho je to *Domov* opět z díla *Minutové grotesky*. Zde se malá holčička zamýšlí nad pojmem domov.

„*Co je to doma?*“ *zeptalo se dítě.*

„*Kde jsme bydleli dřív.*“

„*A co tam je?*“

„*Pamatuješ si ještě na medvídky? A možná že tě tam čekají i tvoje panenky.*“

„*Mami,*“ *zeptalo se dítě.* „*Doma je taky stráž?*“

„*Tam není.*“

„*Takže,*“ *zeptala se holčička,* „*odamtud se dá utéct?*“⁸³

⁸¹ LEDERBUCHOVÁ, L., STEHLÍKOVÁ, M.: *Čítanka 9*, Plzeň: Fraus, 2005. s. 146

⁸² Tamtéž, s. 148.

⁸³ Tamtéž, s. 154.

Druhou ukázkou je úryvek ze sbírky *Tobě* od Vladimíra Holana Vltava v roce 1946, ve které vystupuje opět malé dítě, jež se vrátilo z koncentračního tábora.

Čítanka z nakladatelství Fraus užila ukázek z děl tak, aby texty měly časovou posloupnost a kopírovaly události přesně tak, jak se staly za sebou. První ukázka začíná mobilizací, následuje samotný průběh války, atentát na Reinharda Heydricha, vypálení Lidic, konec druhé světové války a návraty Židů z koncentračního tábora domů.

Nakladatelství Nová škola obsahuje rovněž několik textů týkajících se druhé světové války. Na úvod je zvolen úryvek z díla *Zasvěcení* od Arnošta Lustiga. Stejně jako nakladatelství Fraus, tak i nakladatelství Nová škola zvolilo ukázkou, kde je zahrnuta mobilizace. Následuje pravděpodobně jedno z nejznámějších děl charakterizující naše téma, a to *Romeo, Julie a tma* od Jana Otčenáška. Příběh o lásce mezi maturantem Pavlem a Židovkou Ester, která se nedostavila k transportu do Terezína. Úryvek zachycuje vyhocenou situaci, kdy nacisté prohledávají byty, aby dopadli atentátníka na Reinharda Heydricha. I přestože byla Ester nacisty dopadena, v čítance se to nedozvíme.

Další úryvek patří spisovateli Františku Fajtlovi z díla *Sestřelen*, na jehož motivy byl natočen film *Tmavomodrý svět*. Ukázka popisuje souboj vzdušných sil a bezprostřední okamžiky před pilotovým sestřelením nad Francií.

Následuje ukázka od známého britského spisovatele Williama Styrona *Sophiina volba*. Výňatek popisuje cestu vlakem do Osvětimi. Tam Sophii čeká nejtěžší rozhodnutí jejího života – rozhodnout se, kterému dítěti dovolí dál žít a které pošle na smrt. Sama válku přežije, ale nepřežije její následky, život pro ni přestal mít smysl, proto spáchá sebevraždu.

Autor Ken Follet, jenž má v čítance úryvek *Den sedmý* z díla *Kavky*, využil ženské hrdinky. Britská tajná agentka má za úkol zničit telefonní ústřednu ve Francii, aby přerušila spojení mezi Hitlerovými jednotkami. Ukázka zachycuje seskok ženského oddílu na nepřátelské území a jejich odhodlání splnit tajný úkol. „*Skutečný úkol Kavek znaly jen Flick a Greta. Ostatní si stále myslely, že jedou vyhodit železniční tunel.*“⁸⁴

Román *Zbabělci* od Josefa Škvoreckého, který zachycuje posledních osm dní války, je popisován očima gymnazisty Dannyho Smiřického. Z úryvku jsou patrné pocity Dannyho, když se dozvídá, že je země osvobozena ruskými a americkými vojáky,

⁸⁴ VIEWEGHOVÁ, T.: Čítanka pro 9. ročník, Brno: Nová škola, 2015. s. 39

v oknech visí opět české vlajky a z rádia hlasatel nabádá, aby lidé vyšli do ulic bojovat proti Němcům.

Poslední ukázka je z díla *Horalka* od Alberta Moravia, která zachycuje konec druhé světové války. Je to jediný úryvek, v němž se žáci setkají nejen s německým nacismem, ale i s italským fašismem a Benitem Mussolinim.

Nakladatelství Prodos ve své čítance pro 9. ročník zařadilo rovněž několik ukázek týkajících se druhé světové války. Mezi první můžeme umístit opět od Ilony Borské *Příběh staršího bratra*, který se již nachází v čítance Alter pro 6. ročník. Rozdíl v ukázkách spočívá v tom, že zde je přímo zachycena likvidace Židů v koncentračním táboře a při pochodech smrti. „Část vězňů pojedou vlakem, mladí a pochodu schopní půjdou pěšky. Jenomže kam? Rajch se zmenšuje ode dne ke dni. Nebude to jenom zastírací manévr? Odvezou a odvedou nás po malých skupinách, zabijí nás mimo tábor. Nebo sami pomřem na cestě.“⁸⁵

Totožné ukázky, stejně jako z nakladatelství Fraus a Nová škola, najdeme v čítance Prodos, a to z děl *Zbabělci* od Josefa Škvoreckého a *Vyšší princip* od Jana Drdy. Rovněž se zde nachází dílo spisovatele Jana Otčenáška *Romeo, Julie a tma*, ale s tím rozdílem, že je užita jiná pasáž, ve které je popsáno, jak Pavel ukrývá Ester ve svém domě, a jeho pocity.

Od Ludvíka Aškenazyho se v této čítance nachází ukázka *Vajíčko* ze stejnojmenné knihy. Vypráví o mladém studentovi, který si dokázal užívat dne a pravidelně telefonoval panu Kohoutkovi, aby si z něho udělal kegraci a optal se, zda mu slepička snesla vajíčko. Posléze přišel 17. listopad 1939 a studen přestal telefonovat, protože se dostal do koncentračního tábora. Když po válce opět studen zavolal, pan Kohoutek měl nesmírnou radost, že chlapec válku přežil.

Intencionálním dílem je úryvek z autobiografického románu *Ať žije republika* od autora Jana Procházky. Prostřednictvím dospívajícího chlapce je žákům popsána přestřelka v pohraničí mezi ruským a německým vojákem.

Úryvek od Pavla Kohouta z díla *Hodina tance a lásky* je následující ukázkou v čítance. Příběh vypráví o židovské vězeňkyni, která musí naučit tančit dceru fašistického důstojníka.

⁸⁵ DOROVSKÁ, D., ŘEŘICHOVÁ, V.: Čítanka 9, Olomouc: Prodos, 2003. s. 46

Mezi zahraničními autory jsou zde zařazeni Ladislav Mňačko a Anna Franková. Od Ladislava Mňačky je úryvek z díla *Smrt si říká Engelchen*, který popisuje pocity partyzánů, již hlídali moravsko-slovenské pomezí, a přestřelku mezi nimi a vojáky německé armády. Úryvky z *Deníku Anny Frankové* popisují pocity mladé Židovky skrývající se se svou rodinou a dalšími Židy v tajné místnosti jednoho amsterdamského domu. Úkryt je však odhalen a všichni krom jejího otce zemřou v koncentračním táboře. „*Venku je to strašné. Ve dne v noci jsou odvlékáni nešťastní lidé, nemají s sebou nic než tlumok a něco peněz. A tenhle majeteček jim cestou ještě seberou. Rodiny jsou roztrženy, muži, ženy a děti odloučeni.*“⁸⁶

Nakladatelství SPN na rozdíl od předchozích čítanek tak velké množství ukázek s naším tématem neobsahuje. Jednou z nich je úryvek z díla *Blbec z Xeenemünde* od Josefa Nesvadby, který odkazuje ke skutečným událostem a jevům. Příběh zachycuje prostředí nacistické výzkumné základny. Hlavním protagonistou je Bruno, mentálně retardovaný patnáctiletý chlapec, jenž má ale výbornou paměť na čísla, a tak sestavuje rakety, které jsou určeny k zabíjení lidí. Ve městě jsou postupně ničeny domy a zabíjení lidí zbraní, o které nikdo nic neví a pachatel je neznámý. Chlapcův učitel později zjistí, že tyto činy páchá sám Bruno.

Od Filipa Jánského se v čítance nachází ukázka z díla *Nebeští jezdci*. Sám autor se po okupaci zapojil do odboje a jeho zážitky z války ho inspirovaly k napsání tohoto díla. Úryvek popisuje posádku letounu, které je při nočním náletu poškozeno. Muži se ocitají nad nepřátelským územím a zažívají náročné chvíle.

Za zmínku rovněž stojí *Osud člověka* od Michaila Šolochova, který druhou světovou válku strávil na ruské frontě jako dopisovatel. Úryvek zachycuje moment, kdy se hlavní hrdina dozvídá, že jeho syn, poslední přeživší jeho rodiny, zemřel ve válce. „*Bud' statečný, otče! Tvůj syn, kapitán Sokolov, dnes padl u své baterie.*“⁸⁷

Poslední čítanka je z nakladatelství Alter. Tato čítanka rovněž obsahuje ve srovnání s ostatními poměrně malé množství ukázek týkajících se druhé světové války.

Opět je zde od Ludvíka Aškenazyho vybrána povídka z knihy *Vajíčko*, tentokrát Co je lepší? Hlavní postava je doktor Hengele, který vystudoval medicínu a stal se lékařem v koncentračním táboře, kde rozhodoval o životě a smrti všech vězňů.

⁸⁶ DOROVSKÁ, D., ŘEŘICHOVÁ, V.: Čítanka 9, Olomouc: Prodos, 2003. s. 139

⁸⁷ SOUKAL, J.: Čítanka 9, Praha: SPN, a.s., 2008. str. 195

Od Ivana Diviše je do čítanky vložena báseň, která sice úplně nezachycuje období druhé světové války, ale jsou zde popsány city muže k ženě, jež přežila koncentrační tábor. Nese název *Evo, Evo, miloval jsem vás*.

*„...miluji vaši hubatost
a nejvíc vědomí, že jste mohla zemřít jako děvčátko,
ale hořící komín Treblinky,
že vás kulisově minul...“⁸⁸*

Z povídkového souboru *Schizofrenické evangelium* od Bohumila Hrabala je použita ukázka *Kain*. Mladík se od své milé Máši dozvídá, že se stane brzy otcem. Je již pár dní po válce a při cestě za svou milou najde v poli ležet postřeleného německého vojáka z řad zajatců, kterému pomůže od bolesti a zastřelí ho. Posléze se setkává s další velkou skupinou zajatců, kteří se snaží uniknout, a on se stává součástí přestřelky, při které umírá. *„Krev z krku se mi již tak nevalila. Věděl jsem, že je to můj konec a že musím zůstat v bolesti, které jsem si nepřál a kterou jsem nezavinil.“⁸⁹*

⁸⁸ LÍSKOVCOVÁ, M., REZKOVÁ, H: Čítanka 9, Praha: Alter, 2001. s. 104

⁸⁹ Tamtéž, s. 116.

Závěr

Prvotním cílem diplomové práce bylo představit téma holocaustu v literatuře pro děti a mládež. Hlavním důvodem pro výběr tohoto tématu je, že jsem již učitelkou na druhém stupni základní školy, proto je mi literatura pro děti a mládež blízká a zároveň téma holocaustu patří mezi mé oblíbené.

Práci jsem rozdělila do několika kapitol, z nich tři jsou zaměřeny teoreticky a dvě prakticky. V první části jsem se zabývala samotným pojmem literatura pro děti a mládež. Jedná se o poměrně mladý úsek naší literatury, protože její postavení nebylo vždy příliš důstojné, tudíž její vývoj poměrně zaostával za literaturou věnovanou dospělému čtenáři. Zejména kvůli svým tendencím – tedy funkci výchovné a vzdělávací, byla tato díla často spojována s brakovou literaturou. V dnešní době však můžeme nalézt velké množství kvalitních děl a díky tzv. recepční dostupnosti se oblast literatury pro děti a mládež rozšiřuje a obohacuje. Nebyly opomenuty ani funkce a etapy čtenářství. Rozlišovat v dnešní době přesné etapy čtenářství je poměrně náročné, hranice se stírají a etapy se vzájemně prolínají, i přesto však můžeme určit preference jednotlivých skupin.

Ve druhé části práce jsem se zabývala vývojem tématu druhé světové války a holocaustu v literatuře pro děti a mládež. Ač se toto téma zdá pro dětského recipienta neobvyklé, i přesto se hojně vyskytuje. Většinou v této literatuře nejsou do detailu popisována veškerá zvěrstva jako v literatuře pro dospělé, spíše často stojí na pozadí, ale s vyhlazováním Židů, koncentračními tábory a veškerými hrůzami, jež byly prováděny během války, se čtenáři setkají. Autoři jsou jak sami přeživší, tak i ti, kteří mají informace zprostředkované. Rok 1945 představuje období, které paradoxně umožnilo psát o novém tématu. Zpočátku se objevovalo jako bezprostřední reakce na aktuální zachycení blízké minulosti, dnes se však jeví jako téma historické.

V další části jsem se věnovala termínu holocaust a antisemitismus. Holocaust byl prováděn nacistickým režimem během druhé světové války a jednalo se o nejmasovější projev antisemitismu proti Židům. V této části jsem rovněž nastínila zásadní události, jež vedly k propuknutí holocaustu. Kořeny nenávisti můžeme nalézt už ve starověku. Již v této době byli Židé nenáviděni. Nenávist se výrazně prohloubila zejména ve středověku, kdy proti Židům bylo namířeno mnoho útoků, ať už se týkaly zesměšňování, diskriminace, vystěhování či dokonce vraždění. Zášť nespočívala pouze z náboženských

důvodů, ale také ekonomických. Vše bylo jakýmsi předstupněm pro masakr, který se udál za druhé světové války.

Praktická část diplomové práce byla zaměřena na analýzu dvou knih, které v sobě nesou sledované téma. Jednou z nich bylo dílo od Hany Bořkovcové *Zakázané holky*. Ta válku zažila na vlastní kůži a svoje zážitky zprostředkovala dětskému recipientovi nenásilnou formou. Tu užil i John Boyn v díle *Chlapec v pruhovaném pyžamu*, druhé knize, kterou jsem analyzovala. V závěru kapitoly jsem provedla komparaci jednotlivých strukturních prvků – tedy postav, prostředí, času, jazyka a kompozice. Oba autoři mají svá díla hodně podobná. Jsou založena na nepovoleném kamarádství dvou dětí, vždy se jedná o árijce a Žida s tím rozdílem, že v *Zakázaných holkách* jsou hlavními hrdinkami děvčata, zatímco v *Chlapci v pruhovaném pyžamu* se jedná o hochy. Přátelství je hlavním motivem knih. I když se válka odehrává v pozadí, má na děj ohromný vliv. Ani jedno dílo se nevyhnulo konečnému řešení otázky a hlavní hrdinové umřeli. V díle Hany Bořkovcové není smrt přímo vylíčena, jedna hlavní hrdinka zemřela, druhá nikdy nepřestala doufat, že se její kamarádka vrátí, ale John Boyne zvolil více drastický konec. Jeho hlavní hrdinové byli spáleni v plynové komoře. Při analýze bylo patrné, že autoři také vyzdvihovali základní znaky, jako je vedle přátelství také rodina a láska.

V poslední kapitole jsem se zabývala rozbořem čítanek pro druhý stupeň základních škol a paralelních ročnících gymnázia. Předmětem zájmu bylo téma druhé světové války a holocaustu a následně jeho výskyt v čítankách. Zaměřila jsem se na tvorbu jak intencionální, tak i neintencionální. Prostudovány byly čítanky s aktuální doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy z nakladatelství Fraus, Nová škola, Prodos, Státní pedagogické nakladatelství a Alter. Rozebírala jsem vždy čítanky po jednotlivých ročnících. Z rozboru vyplynulo, že největší zastoupení ukázek s naším sledovaným tématem mají čítanky v osmém a devátém ročníku. Šestý ročník zpracovává především témata, která do jisté míry navazují na výuku v dějepise, tedy mytologie či starověká říše, ale samozřejmě se zde některé úryvky, jako například *Říkali mi Leni*, vyskytly. Sedmý ročník je na tom obdobně jako předchozí ročník. Toto téma se zde příliš nevyskytovalo, když už ano, byly užity ukázky od Jana Otčenáška, Zdeňky Psůtkové či Josefa Škvoreckého. V sedmém ročníku je v porovnání s předchozími ročníky mnohem větší množství ukázek, ale všechny se nacházejí v čítance z nakladatelství Fraus. To věnovalo našemu tématu celou kapitolu, která obsahuje 10 ukázek. Ostatní čítanky toto téma vůbec nezpracovaly. Je to dané také tím, že v osmém a devátém ročníku je literatura vyučována již chronologicky, proto většina učebnic končí 19. století, jedna dokonce až

první světovou válkou. Tím pádem se v devátém ročníku nachází nejvíce úryvků týkajících se druhé světové války. Ve všech čítankách, kterými jsem se zabývala, je toto téma zastoupeno. Největší množství obsahuje opět čítanka z nakladatelství Fraus, která zvolila i chronologickou posloupnost.

Na úplný závěr diplomové práce bych chtěla jen připomenout, že dějiny musí být neustále připomínány a my se z nich musíme poučit, jinak se budou opakovat.

Použitá literatura

Prameny

BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Zakázané holky*. Praha: Albatros, 1995. 205 s.

BOYNE, John. *Chlapec v pruhovaném pyžamu*. Praha: BB/art s.r.o., 2008. 167 s.

DOROVSKÁ, Dagmar, ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Čítanka 6*. Olomouc: Prodos, 1998. 208 s.

DOROVSKÁ, Dagmar, ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Čítanka 7*. Olomouc: Prodos, 1999. 190 s.

DOROVSKÁ, Dagmar, ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Čítanka 8*. Olomouc: Prodos, 2000. 192 s.

DOROVSKÁ, Dagmar, ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Čítanka 9*. Olomouc: Prodos, 2001. 192 s.

BRADÁČOVÁ, Lenka a kol. *Čítanka 6*. Praha: Alter, 1998. 184 s.

LÍSKOVCOVÁ, Marie, BRADÁČOVÁ, Lenka a kol. *Čítanka 7*. Praha: Alter, 1999. 192 s.

HORÁČKOVÁ, Miroslava, REZUTKOVÁ, Hana a kol. *Čítanka 8*. Praha: Alter, 2000. 216 s.

LÍSKOVCOVÁ, Marie, REZUTKOVÁ, Hana a kol. *Čítanka 9*. Praha: Alter, 2006. 208 s.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava, BERÁNKOVÁ, Eva. *Čítanka pro 6. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2003. 224 s.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava, BERÁNKOVÁ, Eva. *Čítanka pro 7. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004. 216 s.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava, STEHLÍKOVÁ, Monika. *Čítanka pro 8. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2005. 224 s.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava, STEHLÍKOVÁ, Monika. *Čítanka pro 9. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2006. 232 s.

SOUKAL, Josef. *Čítanka 6*. Praha: SPN, 2007. 207 s.

SOUKAL, Josef. *Čítanka 7*. Praha: SPN, 2007. 204 s.

SOUKAL, Josef. *Čítanka 8*. Praha: SPN, 2008. 220 s.

SOUKAL, Josef. *Čítanka 9*. Praha: SPN, 2008. 216 s.

JANÁČKOVÁ, Zita, FEJFUŠOVÁ, Marie. *Čítanka pro 6. ročník*. Brno: Nová škola, 2000. 174 s.

VIEWEGHOVÁ, Thea a kol. *Čítanka pro 7. ročník*. Brno: Nová škola, 2013. 192 s.

VIEWEGHOVÁ, Thea a kol. *Čítanka pro 8. ročník*. Brno: Nová škola, 2014. 131 s.

VIEWEGHOVÝ, Thea a kol. *Čítanka pro 9. ročník*. Brno: Nová škola, 2010. 135 s.

Sekundární literatura

BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Píšu a sešit mi leží na kolenou – Deníky 1940 – 1946*. Praha: Plus, 2011. 392 s.

ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006. 171 s.

ČEŇKOVÁ, Jana. *Válečné dětství (1939-1945) a mládí v literatuře a publicistice*. Praha: Karolinum, 2016. 235 s.

DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945 – 1965*. Praha: Československý spisovatel, 1987. 265 s.

HUTAŘOVÁ, Ivana, HANZOVÁ Marie. *Současní čeští spisovatelé knih pro děti a mládež*. Praha: Tauris, 2003. 155 s.

KOVALČÍK, Zdeněk, URBANOVÁ, Svatava. *Minimum z literatury pro děti a mládež*. Ostrava: Scholaforum, 1996. 77 s.

KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Brno: Doplněk, 2011. 260 s.

MAGYAROVÁ, Aneta. *Hana Bořkovcová. Život a dílo ve stínu holocaustu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2014. 46 s.

MIČÁNKOVÁ, Monika. *Literární tvorba Hany Bořkovcové*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 2010. 107 s.

MICHÁLKOVÁ, Nikola. *Téma holocaustu v současných čítankách pro 2. stupeň základní školy*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta, 2016. 95 s.

PRSTKOVÁ, Eva. *Obraz druhé světové války v prozaických dílech pro děti a mládež vydaných po roce 1989*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 2009. 81 s.

PRŮCHA, Jan. *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média*. Brno: Paido, 1998. 148 s.

SOUKOPOVÁ, Lucie. *Holocaust očima dětí a dospívajících v české literatuře*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2012. 74 s.

SÝKORA, Miloslav. *Učebnice. Její úloha v práci učitele a ve studijní činnosti žáků a studentů*. Praha: EM - EFFECT, 1996. 75 s.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU Č. Budějovice, 1992. 98 s.

URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004. 457 s.

URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomou: Votobia, 2003. 364 s.

URBANOVÁ, Svatava. *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 1999. 191 s.

Elektronické zdroje:

www.famousauthors.org/john-boyne

www.holocaust.cz

<http://johnboyne.com>